

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Από την τραγωδία, στην εποποιΐα

Επιμέλεια:

Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος – Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης

Χορηγός: Νικόλαος Χαϊτογλου

Αθήνα 2009

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 2006-2009

Πρόεδρος: Νικόλαος Μέρτζος
Αντιπρόεδρος: Αθανάσιος Καραθανάσης
Γεν. Γραμματέυς: Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά
Ταμία: Θεόδωρος Δαρδαβέσης
Έφορος Βιβλιοθήκης: Ιωάννης Κολιόπουλος
Σύμβουλοι: Βασίλειος Πάππας
Χαράλαμπος Νάσλας
Κωνσταντίνος Πλαστήρας
Κωνσταντίνος Χατζηδήμος

Ερευνητική Ομάδα

Βασιλείου Σωτηρία
Δημητριάδης Βασίλης
Θεοδοσίου Νίκη
Μπελεγάκη Όλγα
Παπανικολάου Κωνσταντίνος
Σπυριδόπουλος Αριστοτέλης
Σταματιάδου Ελένη
Χαραλαμπίδου Πελαγία

Διόρθωση Κειμένων

Βουτσίδου Σοφία

Εκδότης: ΝΙΚΟΣ ΧΑΪΔΕΜΕΝΟΣ

Σχεδιασμός και σελιδοποίηση: ΚΛΕΙΩ ΜΠΑΤΗ

Επεξεργασία εικόνας: ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ,
ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΟΥΣΜΑΝΗΣ, ΑΘΗΝΑ ΓΥΠΑΡΑΚΗ

Συντονισμός παραγωγής: ΣΟΦΙΑ ΚΑΡΑΜΑΝΙΔΟΥ

Εκτύπωση-βιβλιοδεσία: Τροία Εκδοτική Εμπορική Α.Ε.

26ο χλμ. Λεωφόρου Λαυρίου, θέση Ρδόκια, 19 400 Κορωπί, Τ.Θ. 7616

Τηλ.: 210 97.02.802, 210 97.67.488, Fax: 210 97.56.550

e-mail: info@militos.gr, www.militos.gr

© Copyright έκδοσης για όλο τον κόσμο: Τροία Εκδοτική Εμπορική Α.Ε.

Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-464-115-4

Απαγορεύεται η κάθε είδους αναδημοσίευση του φωτογραφικού υλικού σε έντυπα ή ηλεκτρονικά μέσα χωρίς την έγγραφη εξουσιοδότηση των φωτογράφων και του εκδότη. Οι παραβάτες διώκονται ποινικά βάσει του νόμου περί προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας.

Κωνσταντίνος Φωτιάδης & Σοφία Ηλιάδου-Τάχου¹⁰⁰⁹

Η αποκατάσταση και η εξέλιξη των προσφύγων στην περιοχή της Φλώρινας: Από τη δίνη του αυτοπροσδιορισμού στη δυναμική της ενεργητικής παρουσίας

Α. Ζητήματα αποκατάστασης στο εθνικό πεδίο

Μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης ακολούθησε η ανταλλαγή των πληθυσμών, η οποία οδήγησε στην αλλαγή της δημογραφικής σύνθεσης της Ελλάδας. Μεγάλος αριθμός μουσουλμάνων αναχώρησε από την Ελλάδα και πρόσφυγες διαφόρων προελεύσεων εγκαταστάθηκαν στο ελληνικό έδαφος, σύμφωνα με τις προδιαγραφές της συνθήκης.¹⁰¹⁰ Ειδικά στη Μακεδονία, οι αλλαγές υπήρξαν καθοριστικές.¹⁰¹¹

Έτσι, ο πληθυσμός της Μακεδονίας, σύμφωνα με τις εκλογές του 1920, παρουσίαζε την ακόλουθη εικόνα:

Έλληνες:	577.000
Βουλγαρίζοντες:	104.000
Μουσουλμάνοι:	350.000
Διάφοροι:	91.000
Σύνολο:	1.122.000

Η σύσταση από τον Τμηματάρχη Εποικισμού, τον Ιούνιο του 1923, της ειδικής Επιτροπής επί του προβλήματος της εγκαταστάσεως των προσφύγων οδήγησε στην αποστολή, στις 12 Ιουνίου 1923, στο Α' Πολιτικό Τμήμα του Υπουργείου Εξωτερικών μιας λεπτομερούς κατηγοριοποίησης των προσφύγων, η οποία χρησιμοποιεί στατιστικές του Υπουργείου Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως. Σύμφωνα με αυτές, οι πρόσφυγες ανέρχονταν σε 1.100.000 άτομα και ομαδοποιούνται ως εξής:

Μικρασιάτες:	550.000 άτομα, 157.500 οικογένειες
Θράκες:	200.000 άτομα, 40.000 οικογένειες
Πόντιοι και Καυκάσιοι:	50.000 άτομα, 12.500 οικογένειες

Κων/πολίτες: 60.000 άτομα, 15.000 οικογένειες

ΣΥΝΟΛΟ: 860.000 άτομα, 225.000 οικογένειες.

Οι αγροτικές οικογένειες ανέρχονται σε 130.000, από τις οποίες το 80% είναι Θράκες, το 60% Μικρασιάτες, το 45% Πόντιοι και το 11% Κωνσταντινοπολίτες.

Στις 12 Ιουνίου 1923 εστάλησαν από την ειδική Επιτροπή επί της εγκαταστάσεως των προσφύγων στο Α' Πολιτικό Τμήμα του Υπουργείου Εξωτερικών προτάσεις και εκτιμήσεις αναφορικά με όσα είχαν συντελεσθεί στο πλαίσιο της προσφυγικής αποκατάστασης και σχετικά με όσα έπρεπε να γίνουν.

Τον Φεβρουάριο του 1923, η Ελλάδα ζήτησε από την Κ.τ.Ε. την τεχνική και ηθική της στήριξη για τη σύναψη δανείου για την αποκατάσταση των προσφύγων. Στις 29 Σεπτεμβρίου 1923 το Συμβούλιο της

1009. Ο Κωνσταντίνος Φωτιάδης είναι Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας και η Σοφία Ηλιάδου-Τάχου είναι Επίκουρος Καθηγήτρια στο ίδιο εκπαιδευτικό ίδρυμα.

1010. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, Δωρεά Πάλλη, Αρχείο Α. Πάλλη, Συλλογή των κυριότερων στατιστικών των αφορουσών την ανταλλαγή των πληθυσμών και προσφυγικήν αποκατάστασιν μετά αναλύσεων και επεξηγήσεων:

Ολικός Αριθμός προσφύγων:	1.221.849
Πόντος:	182.169
Καύκασος:	47.091
Λοιπή Ρωσία:	11.435

Αθήνα, 8 Ιανουαρίου 1929.

1011. Α. Πάλλη, Στατιστική μελέτη περί των φυλετικών μεταναστεύσεων Μακεδονίας, Θράκης, κατά την περίοδον 1912-1924, Αθήνα 1925, σσ. 15-16.

Κ.τ.Ε. κύρωσε το πρωτόκολλο που καθόριζε τους όρους του πρώτου προσφυγικού δανείου και της ίδρυσης της Ε.Α.Π., ως αυτόνομου οργανισμού. Η Ε.Α.Π., σύμφωνα με το άρθρο 12 του καταστατικού της, είχε ως αποστολή την παροχή στους πρόσφυγες μιας παραγωγικής, εντός της Ελλάδος, εργασίας -αγροτικής ή άλλης- με τη χρησιμοποίηση των γαιών που θα της εκχωρούσε το κράτος, με τα κεφάλαια που θα ετίθεντο στη διάθεσή της και με τις δικές της προσόδους.¹⁰¹²

Το Πρωτόκολλο της Γενεύης υπογράφεται στις 29 Σεπτεμβρίου 1923 και επικυρώνεται με το Ν.Δ. 13.10.1923. Επιτρέπεται στην Ελλάδα η έκδοση δανείου πραγματικής αξίας 10.000.000 λιρών Αγγλίας, με τον όρο της σύστασης της Ε.Α.Π., το οργανικό καταστατικό της οποίας είναι συνημμένο στο Πρωτόκολλο και με την παραχώρηση εκτάσεων γης 500.000 εκταρίων.¹⁰¹³

Η Ε.Α.Π. συστήνεται το Νοέμβριο του 1923. Επειδή δεν είχε ακόμα εκδοθεί το δάνειο, δε θα μπορούσε να λειτουργήσει αν δεν υπήρχαν προκαταβολές. Στις 19 Σεπτεμβρίου του 1924 υπογράφηκε στη Γενεύη πρόσθετη πράξη στο γνωστό Πρωτόκολλο, που τροποποιούσε το Πρωτόκολλο και το Καταστατικό της Ε.Α.Π. και κυρώθηκε με το ψήφισμα της Δ' Εθνοσυνέλευσης της 24.10.1924. Οι συμβάσεις υπογράφηκαν στις 4 και 16 Δεκεμβρίου του 1924 και τον ίδιο μήνα εκδόθηκε σε δημόσια εγγραφή το πρώτο προσφυγικό δάνειο.¹⁰¹⁴ Η Ε.Α.Π. ανέλαβε την είσπραξη και διαχείριση του προσφυγικού δανείου και την υλοποίηση του στόχου της προσφυγικής αποκατάστασης. Η ελληνική κυβέρνηση δαπάνησε, τα έτη 1924-1930, από τον γενικό προϋπολογισμό για την υπηρεσία του πρώτου προσφυγικού δανείου 1.094.905.590 δραχμές.

Στις 30 Ιανουαρίου 1928 υπογράφηκε το δάνειο σταθεροποιήσεως, το οποίο εκδόθηκε τον Φεβρουάριο του 1928 και ανερχόταν σε 6.500.000 λίρες Αγγλίας.¹⁰¹⁵

Β. Οι όροι της προσφυγικής αποκατάστασης στη Μακεδονία¹⁰¹⁶

1. Δημογραφική σύνθεση και γεωγραφικός καταμερισμός των προσφύγων πριν από την σύσταση της Ε.Α.Π.

Το 1924 η δημογραφική σύνθεση της Μακεδονίας διαφοροποιήθηκε αισθητά. Συγκεκριμένα, αναχώρησε όλος ο μουσουλμανικός πληθυσμός με εξαίρεση, από τη Μικτή Ελληνοτουρκική Επιτροπή, 1.700 μουσουλμάνων αλβανικής καταγωγής. Εγκαταστάθηκαν 700.000 πρόσφυγες:

Έλληνες: 1.277.000 άτομα, ποσοστό 88,3%
 Βουλγαρίζοντες: 77.000 άτομα, ποσοστό 5,3%
 Μουσουλμάνοι: 2.000 άτομα, ποσοστό 0,1%
 Διάφοροι: 91.000 άτομα, ποσοστό 6,3%
 Σύνολο: 1.447.000 άτομα.¹⁰¹⁷

Ο καταμερισμός των προσφύγων στη Μακεδονία πριν από τη σύσταση της Ε.Α.Π. παρουσίαζε τα εξής χαρακτηριστικά: α) Στη Μακεδονία τοποθετήθηκαν 53.000 οικογένειες (ποσοστό 20%) και στη Θράκη 20.250 (ποσοστό 12%). Η αναλογία προς τον γηγενή πληθυσμό στη Μακεδονία είναι 21%. β) Η κατανομή των προσφύγων σε γεωγραφικά διαμερίσματα έγινε χωρίς κανένα κριτήριο, εξαιτίας της βιασύνης με την οποία έγινε η μεταφορά τους από τη Μικρά Ασία, αφού επικράτησε μόνο η άποψη να διευθύνονται

1012. Αθ. Πετσάλη, *Η δημοσιονομική αντιμετώπιση του προσφυγικού Ζητήματος*, Αθήνα, τυπογραφείο Εστίας, 1930, σ. 14.

1013. Πετσάλη, ό. π., σ. 33.

1014. Αρ. Τούντα-Φρεγάδη, *Το προσφυγικό δάνειο του 1924*, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Παρατηρητής, 1986, σσ. 119-121.

1015. Τούντα-Φρεγάδη, *Το συμπληρωματικό δάνειο των ετών 1927-1928, στο Η διεθνής κοινότητα σε κίνηση. Συμβολές στη Μνήμη Γ. Τενεκίδη*, Αθήνα, Κομοτηνή, εκδόσεις Σάκουλας, 2006.

1016. Βερ. Δαλακούρα, *Οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας και η εγκατάστασή τους στην ελληνική ύπαιθρο. Η περίπτωση της Μακεδονίας*, Αθήνα 1993.

1017. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, Δωρεά Πάλλη, Αρχείο Α. Πάλλη, *Συλλογή των κυριότερων στατιστικών των αφορουσών την ανταλλαγή των πληθυσμών και προσφυγικήν αποκατάστασιν μετά αναλύσεων και επεξηγήσεων*.

Γάμος στο Άνω Ζερβοχώρι Ημαθίας (1960).

τα ατμόπλοια στην πιο κοντινή ελεύθερη γη και όπου τα μέσα στέγασης θα ήταν πιο εύκολα. γ) Υπάρχει ανάγκη νέας μετακίνησης, για να βρουν τις οικογένειές τους και να συγκροτηθούν κοινότητες. Η Επιτροπή γνωμοδοτούσε ότι η Ε.Α.Π., ως αυτόνομος οργανισμός, μπορεί να αποβεί αποτελεσματικότερη του κράτους, το οποίο δύνατο να υποδείξει μόνο κέντρα εγκατάστασης για εθνικούς λόγους.¹⁰¹⁸

2. Ο χαρακτήρας της κατοχής της γης στη Μακεδονία και οι επιπτώσεις του στην προσφυγική αποκατάσταση

Είναι γεγονός ότι οι δυνατότητες, ο χαρακτήρας και τα όρια της προσφυγικής αποκατάστασης επηρεάστηκαν καθοριστικά από την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στο ζήτημα της κατοχής της γης στη Μακεδονία, από την τελευταία περίοδο της οθωμανοκρατίας έως τις εγκαταστάσεις των προσφύγων της περιόδου 1912-1930. Η κατάσταση αυτή περιελάμβανε τις εξής κατηγορίες γαιών:

α) Δημόσια κτήματα του οθωμανικού δημοσίου, τα οποία στη Θεσσαλονίκη ανέρχονταν σε 28, ήταν εκτάσεως 167.000 στρεμμάτων και παραδόθηκαν στην Ε.Α.Π. Υπάρχουν μεμονωμένα κομμάτια που ανήκουν στο δημόσιο και περιήλθαν σε αυτό από οφειλέτες της Γεωργικής Τράπεζας, τα οποία ήταν μικρά και δε μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την αποκατάσταση των προσφύγων.¹⁰¹⁹

β) Εγκαταλελειμμένα κτήματα-τσιφλίκια

Πρόκειται για μουσουλμανικά τσιφλίκια, των οποίων οι ιδιοκτήτες κατέφυγαν στην Τουρκία μετά την ένταξη της περιοχής στο ελληνικό κράτος. Η ιδιαιτερότητα της περιόδου αυτής ήταν, βέβαια, το γεγονός ότι

1018. ΑΥΕ, 1923 Α/5/VI (13), Φάκελος προσφύγων προτάσεις Αμερικής, Έκθεσις ειδικής Επιτροπής επί του προβλήματος της εγκαταστάσεως των προσφύγων (12 Ιουνίου 1923, διαβιβασθείσα στο Α' Πολιτικό Τμήμα του ΥΠΕΞ από τον Τμηματάρχη Εποικισμού).

1019. Μ. Αιλιανός, *Το έργο της ελληνικής περιθάλψεως*, εκδόσεις ΥΠΕΞ, Αθήνα 1921, σ. 248.

Παραδοσιακός γάμος στα Κομνηνά Εορδαίας.

οι ιδιοκτήτες τους επέστρεφαν και τα διεκδικούσαν ή τα διεκδικούσαν μέσω πληρεξουσίου. Παρόλα αυτά, την εκχώρησή τους στους πρόσφυγες με τακτικό πρωτόκολλο είχε αναλάβει ο Οικονομικός Έφορος.¹⁰²⁰

γ) *Ιδιωτικά κτήματα*¹⁰²¹

Επρόκειτο ουσιαστικά για μουσουλμανικά κτήματα που είχαν αγοραστεί από Χριστιανούς.

Στην περιοχή της Μακεδονίας, μετά την ένταξή της στο ελληνικό κράτος, υπήρχε δυσανάλογα μεγάλος αριθμός τσιφλικιών. Έτσι, ενώ ο αριθμός των τσιφλικιών σε όλη την Ελλάδα ανερχόταν σε 2.259 τσιφλίκια, τα 818 από αυτά είχαν καταγραφεί μόνο στη Μακεδονία. Για τον λόγο αυτό, το 1917, η προσωρινή κυβέρνηση αποφάσισε την έναρξη απαλλοτριώσεων, ενώ αργότερα, με το Νόμο 1072/1917, επέβαλε την επέκταση των απαλλοτριώσεων σε όλη τη χώρα. Τον Φεβρουάριο του 1920, ο Υπουργός Γεωργίας Γ. Καφαντάρης βελτίωσε τη νομοθεσία του αναδασμού, συμπεριλαμβάνοντας στους ακτήμονες και τους μικροκαλλιεργητές που είχαν κτήματα από καταπατήσεις δημοσίων εκτάσεων ή εκείνους, των οποίων οι τίτλοι είχαν καταστραφεί. Παρόλα αυτά όμως, τον Αύγουστο του 1920, ο Γούναρης απέσυρε το σχέδιο νόμου για την απαλλοτρίωση, μετά από απαίτηση των τσιφλικιάδων. Έως το 1922 είχαν απαλλοτριωθεί μόνο 76 τσιφλίκια.

Ο τρόπος αξιοποίησης υπέρ των προσφύγων των προαναφερθέντων εκτάσεων μελετήθηκε από την ειδική Επιτροπή, που συστήθηκε από τον Τμηματάρχη Εποικισμού τον Ιούνιο του 1923. Με δεδομένο το γεγονός ότι σπάνια οι πρόσφυγες επέλεγαν να είναι κολίγοι, επειδή οι τσιφλικάδες δεν προσέφεραν τις αναγκαίες προϋποθέσεις,¹⁰²² η Επιτροπή εξέφρασε την αντίληψη ότι η αποκατάσταση έπρεπε να στηριχθεί στην απαλλοτρίωση των τσιφλικιών και κατέγραψε τις διαθέσιμες καλλιεργήσιμες εκτάσεις τσιφλικιών

1020. Αιλιανός, ό. π., σ. 249.

1021. Αιλιανός, ό. π., σ. 250.

1022. Αιλιανός, ό. π., σ. 250.

κατά περιφέρεια, καταγραφή η οποία, προκειμένου για τη Δυτική Μακεδονία, εμφάνιζε την εξής εικόνα:

Περιφέρεια	Καλλιεργήσιμος	Καλλιεργούμενη	Διαθέσιμος
Κοζάνη	19.490	14.233	5.187
Γρεβενά	55.000	38.000	27.000
Καϊλάρια	13.000	1.290	11.800
Φλώρινα	15.755	6.535	9.200
Σέρβια	42.800	24.800	18.000
Σιάτιστα	6.600	600	6.000
Ανασελίτσα	5.200	4.000	1.200
Σύνολο	157.755	79.308	78.587

Αναφορικά, τέλος, με το γεωκτητικό καθεστώς της Μακεδονίας και τις προοπτικές παραχώρησης γαιών στους πρόσφυγες, η Επιτροπή μελέτησε και άλλες εναλλακτικές λύσεις διαπιστώνοντας ότι τα νούμερα που προαναφέρθηκαν αφορούσαν μόνο στις εκτάσεις των τσιφλικιών, ενώ οι πραγματικές εκτάσεις ήταν πολύ περισσότερες. Έτσι, εξέτασε την παραχώρηση σε αυτούς των εκτάσεων ανάμεσα στα χωριά. Και στην περίπτωση αυτή, όμως, υπήρχαν προβλήματα που αφορούσαν στα όρια του ενός χωριού με την άλλη κοινότητα. Κατά την εκτίμηση της Επιτροπής, μπορούσαν να εγκατασταθούν οι πρόσφυγες ανά 2-5 οικογένειες και να διασκορπισθούν σε κάθε χωριό. Έπειτα, εξέτασε την παραχώρηση στους πρόσφυγες των κοινοτικών βοσκότοπων που υπήρχαν στη Μακεδονία ανάμεσα στις κοινότητες, η μείωση της έκτασης των οποίων ήταν, κατά την άποψη της Επιτροπής, ως ένα βαθμό εφικτή. Παρόλα αυτά, έκρινε ότι από τις πεδινές βοσκές ένα μικρό μόνο μέρος θα μπορούσε να δοθεί για την αποκατάσταση των προσφύγων, γιατί διαφορετικά θα μπορούσε να επέλθει δεινό πλήγμα στη νομαδική κτηνοτροφία. Η τελευταία πρόταση της Επιτροπής σχετιζόταν με τη θεωρία ότι στη Μακεδονία, της οποίας το 1/5 των καλλιεργησίμων γαιών καλυπτόταν από έλη, έπρεπε να γίνει η αποξήρανσή τους και να ακολουθήσουν υδραυλικά έργα. Προτείνεται, λοιπόν, να δοθούν σε επιχειρηματίες έργα εκχερσώσεων, για να βρουν δουλειά οι αγρότες.¹⁰²³

Προτάσεις αναφορικά με το θέμα διατύπωσε και ο Καραβίδας,¹⁰²⁴ ο οποίος αναφέρθηκε στη σύγκρουση των προσφύγων με τον τσιφλικά αλλά και με τους εγχώριους καλλιεργητές. Ο Καραβίδας πρότεινε συνεταιρισμούς προσφύγων-γηγενών, χρηματοδότηση από την Αγροτική Τράπεζα, απαλλοτρίωση σε βάρος των τσιφλικάδων, παραχώρηση τριπλάσιων εκτάσεων από εκείνες που καλλιεργούσαν στους ακτήμονες κολίγους καθώς και μείωση του γεώμορου.

Αντιμέτωπη με το οξύ πρόβλημα της αποκατάστασης των προσφύγων, η κυβέρνηση Πάγκαλου αναγκάστηκε να εφαρμόσει την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών από το 1923 έως το 1937. Απαλλοτρίωθηκαν συνολικά 8.291.723 στρέμματα γης και αποκαταστάθηκαν 130.000 αγρότες. Ακόμα, σε 9.352.802 ανταλλάξιμα στρέμματα αποκαταστάθηκαν από την Ε.Α.Π. 145.127 αγρότες και σε 500.000 αποστραγγισθέντα στρέμματα λιμνών 28.000 αγρότες. Συνολικά, σε 303.127 ακτήμονες και μικροκληρούχους αγρότες διανεμήθηκαν 18.129.263 στρέμματα γης. Η παραγωγή του σιταριού στη Μακεδονία, όπου κυρίως η απαλλοτρίωση

1023. ΑΥΕ, 1923 Α/5/VI (13), Φάκελος προσφύγων προτάσεις Αμερικής, Έκθεσις ειδικής Επιτροπής επί του προβλήματος της εγκαταστάσεως των προσφύγων (12 Ιουνίου 1923, διαβιβασθείσα στο Α' Πολιτικό Τμήμα του ΥΠΕΞ από τον Τμηματάρχη Εποικισμού). Υπογράφεται από τους:

Α. Κορυζή, Δ/ντή Εθνικής Τραπέζης
Γ. Νικολόπουλο, Γ. Γραμματέα Υπ. Γεωργίας
Στ. Γρηγορίου, Γ. Γραμματέα Υπ. Προνοίας
Θ. Γενεδουνιά, Δ/ντή Υδραυλικών Μελετών Υπ. Συγκοινωνιών
Π. Δεκάζο, Δ/ντή Εποικισμού Υπ. Γεωργίας
Ι. Καραμάνο, Τμημ. Εποικισμού, Υπ. Γεωργίας
Α. Αντωνιάδη, Μηχανικό
Σπ. Κυπριάδη, Μηχανικό, Γεωπόνο.

1024. Κ. Καραβίδας, «Περίθαλψις και ο εποικισμός των Καυκασιωτών προσφύγων», Πολιτική Επιθεώρησις, 8.5.1921.

εφαρμόσθηκε εκταταμένα, αυξήθηκε κατά 40%. Την ίδια περίοδο διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις για τη δημιουργία του συνεταιριστικού κινήματος.¹⁰²⁵

Η απόφαση της κυβέρνησης Πάγκαλου για την άμεση απαλλοτρίωση των τσιφλικιών σε όλη τη χώρα και για την παράλληλη αγορά γης από πρόσφυγες ακτήμονες, με την άμεση ταυτόχρονα καταβολή του αντιτίμου με δάνειο, χαιρετίζεται με ικανοποίηση από τον τοπικό τύπο.¹⁰²⁶ Ιδρύεται, επομένως, η Επιτροπή Απαλλοτριώσεων, η οποία μαζί με την Ε.Α.Π. και το Υπουργείο Γεωργίας ανέλαβε τη διαχείριση της αγροτικής αποκατάστασης. Παρόλα αυτά, η αγροτική αποκατάσταση προσέκρουε σε μια πληθώρα προβλημάτων.

Με την ένταξη της Μακεδονίας στο ελληνικό κράτος ψηφίστηκε ο Ν. ΔΡΛΔ'/1913, ο οποίος απαγόρευσε τις δικαιοπραξίες στις Νέες Χώρες.¹⁰²⁷ Η ψήφιση του νόμου δημιούργησε προβλήματα. Οι μουσουλμάνοι, μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης, έμειναν 1 ½ χρόνο και πούλησαν τα αγροκτήματά τους στους γηγενείς με εικονικές ή προχρονολογημένες αγοραπωλησίες. Έτσι, πολλοί γηγενείς είχαν αγοράσει εκτάσεις από τους μουσουλμάνους, προβαίνοντας σε δικαιοπραξίες. Στο κοινοβούλιο οι πρόσφυγες πέτυχαν την ακύρωση των παράνομων δικαιοπραξιών. Έχοντας, λοιπόν, καταβάλει το τίμημα της αγοροπωλησίας οι γηγενείς σε χρυσές δραχμές ή ήταν υποχρεωμένοι να δεχτούν τα χρήματα που επέστρεψαν οι μουσουλμάνοι σε χάρτινες όμως δραχμές, οι οποίες αντιπροσώπευαν το 1/10 της αξίας των λιρών και να τους εκχωρήσουν την κυριότητα της γης,¹⁰²⁸ ή να αποδείξουν ότι οι δικαιοπραξίες συνομολογήθηκαν πριν από την ισχύ εφαρμογής του συγκεκριμένου νόμου, προκειμένου να αναγνωρισθεί η από μέρους τους κυριότητα των γαιών που αγόρασαν. Έτσι, διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις της γένεσης του ζητήματος των παράνομων δικαιοπραξιών. Η αρχική διευθέτηση του ζητήματος έγινε με το Ν.Δ. της 26.1.1923, βάσει του οποίου συστήθηκαν Επιτροπές στα Πρωτοδικεία για τη νομιμοποίηση ή όχι των δικαιοπραξιών.

Την άνοιξη του 1926 ο Προϊστάμενος του Γραφείου Ανταλλαγής, εφαρμόζοντας το Νομοθετικό Διάταγμα της 26.1.1923, έδωσε καταληκτική προθεσμία μέσα από τις στήλες της εφημερίδας *Ελεγχος* σε όσους κατείχαν μουσουλμανικά κτήματα και είχαν συνάψει ανώμαλες δικαιοπραξίες με τους προηγούμενους κατόχους. Συγκεκριμένα, τους ζητούσε να υποβάλλουν στο Υπουργείο: α) Πιστοποιητικό του Γραφείου Εποικισμού, β) ένορκη κατάθεση δημάρχου ή προέδρου κοινότητας ότι ο αγοραστής του ακινήτου άσκησε από της συνάψεως της αγοροπωλησίας τα δικαιώματα του κυρίου, εντός των τεταγμένων προθεσμιών. Σε αντίθετη περίπτωση, το Υπουργείο θα διέταζε την κατάληψη και την έξωσή του.

Παρόλα αυτά, είναι φανερό ότι σε τοπικό επίπεδο τα πυρά συγκεντρώνει η Εθνική Τράπεζα, η οποία δεν συνηγορεί στο ζήτημα της αναγνώρισης των τίτλων που είχαν συναφθεί ανάμεσα στους γηγενείς και τους μουσουλμάνους, ως έχουσα εκ του νόμου την εκχωρημένη από το κράτος αρμοδιότητα να διαχειρίζεται την ανταλλάξιμη περιουσία. Στην όλη διαδικασία κομβικός φαίνεται ότι ήταν ο ρόλος των προσώπων-υπευθύνων των τοπικών υποκαταστημάτων, αφού τον Απρίλιο του 1926, στις στήλες τοπικών εντύπων της Μακεδονίας, δημοσιεύονται καταγγελίες για άρνηση των υπευθύνων τοπικών τραπεζών να αναγνωρίσουν ως νόμιμες τις δικαιοπραξίες¹⁰²⁹ που είχαν συναφθεί μεταξύ γηγενών και μουσουλμάνων, ενέργεια που έθετε σε αμφισβήτηση τα δικαιώματα των κατόχων τους.¹⁰³⁰ Στην άρνηση αυτή αποδίδεται ιδιοτέλεια εκ

1025. Παρμ. Αβδελίδης, *Το αγροτικό συνεταιριστικό κίνημα στην Ελλάδα. Ιστορική εξέλιξη και δράση. Προβλήματα και προοπτικές ανάπτυξης*, Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήσης, 1976, σσ. 57-59.

1026. *Φλώρινα*, αρ. φ. 50, 29.11.1922. Παρουσιάζονται δύο έγγραφα, στα οποία εμφανίζεται η απαίτηση της τράπεζας να χορηγηθεί υψηλό ενοίκιο από τον Επιθεωρητή των Δημοτικών Σχολείων της Φλώρινας για τη στέγαση του Νηπιαγωγείου και από τον Διευθυντή του Οικοτροφείου για τη στέγαση του ιδρύματός του σε ανταλλάξιμο κτίσμα.

1027. Πετσάλη, ό. π., σ. 11.

1028. *Φλώρινα*, αρ. φ. 51 (23), 3.12.1922. Οι αγοροπωλησίες έγιναν με ομόλογα και με συμβολαιογραφικές πράξεις, όπως ενοικιαστήριο, πληρεξούσιο, δάνειο. Βλ. επίσης *Εμπρός*, αρ. φ. 11, 29.1.1922. Μ. Κοντίδου, επί του ζητήματος της αγοράς των τουρκικών κτημάτων. Στο άρθρο αναφέρονται αγοραπωλησίες ενώπιον μπουφτίδων, παρουσία μαρτύρων.

1029. *Ελεγχος*, 17.6.1926, όπου και η διαμαρτυρία του Γ. Μόδη για την αήθη συμπεριφορά των υπαλλήλων της τράπεζας απέναντι σε πολίτη που διαμαρτυρόταν για την άρνησή της να νομιμοποιήσει την ιδιοκτησία του.

1030. *Ελεγχος*, 29.4.1926: «Αγνοούνται νομίμως κεκτημένα δικαιώματα του κατέχοντος, παρέχεται η εξουσία εις άτομα, άτινα, ως υπάλληλοι της Τραπεζής, φροντίζουν διά το συμφέρον του αυθέντου των, ίνα υπό οιανδήποτε πρόσφαση κηρύττουν

Η καλλιέργεια της γης από πρόσφυγες με ησιόδειο άροτρο.

μέρους ενός ιδιωτικού φορέα, της τράπεζας, σε βάρος των πολιτών, ενώ παράλληλα εκφράζεται απορία για την εκχώρηση κρατικών δικαιωμάτων στην ιδιωτική τράπεζα.

Η ένταση μεταφέρεται γρήγορα στην ύπαιθρο, όπου ανακύπτουν διαφορές ανάμεσα σε χωριά προσφύγων και γηγενών, οι οποίες προσλαμβάνουν ξεχωριστές διαστάσεις στον τοπικό τύπο.¹⁰³¹ Έτσι, τον Οκτώβριο του 1926 δημιουργείται με έδρα τη Φλώρινα το Κεντρικό Γραφείο Ανταλλαγής Δυτικής Μακεδονίας,¹⁰³² το οποίο καλεί όσους δεν έχουν υποβάλει εμπρόθεσμα δικαιολογητικά για τις ανώμαλες δικαιοπραξίες, που έχουν συνυπολογήσει αναφορικά με τα ανταλλάξιμα μουσουλμανικά κτήματα, να υποβάλλουν τα αναγκαία πιστοποιητικά που τις νομιμοποιούν. Στη γνωστοποίηση επικρέμεται η απειλή κατάληψης του συγκεκριμένου αστικού ή αγροτικού ακινήτου μετά την παρέλευση της προθεσμίας που ορίζεται από το νόμο.

Η τελική ρύθμιση του ζητήματος των ανώμαλων δικαιοπραξιών γίνεται το 1927, οπότε και συστήνεται πενταμελής επιτόπια Επιτροπή σε κάθε πόλη ή κοινότητα, αποτελούμενη από τον πρωτοδίκη, τον πρόεδρο, έναν ανώτερο διοικητικό υπάλληλο του Εποικισμού, έναν αντιπρόσωπο των προσφύγων και έναν των εντοπίων, οι οποίοι θα ασχολούνταν με τις δικαιοπραξίες που στηρίζονταν σε απλά πωλητήρια και δεν υποβλήθηκαν σε Επιτροπές. Οι Επιτροπές, μετά από επιτόπια έρευνα, θα διαπίστωναν το βάσιμο των ισχυρισμών των δικαιούχων και θα παραχωρούσαν στον καθένα τόση γη, όση απαιτούνταν για να συμπληρωθεί ο τοπικός προσφυγικός κλήρος. Σύμφωνα με το νόμο, οι αγορές άνω των 100 στρεμμάτων αγροτικού τουρκικού κλήρου δε νομιμοποιούνταν, ενώ αναγνωρίζονταν οι δικαιοπραξίες που αφορούσαν αγροτικά ακίνητα έως 10 στρεμμάτων, εφόσον αυτά αναγνωρίστηκαν με αποφάσεις των Επιτροπών των Πρωτοδικείων, κατά το Ν.Δ. της 24.4.1923.¹⁰³³

αυτά κατά το δοκούν τους νομίμους τίτλους ως δήθεν ακύρους και να αρπάζουν κατά τον συντομότερον τρόπον την περιουσίαν του κόσμου... φόβοι ότι κανείς ιδιοκτήτης δεν μπορεί να είναι ήσυχος ότι το κτήμα του δε θα χαρακτηριστεί ανταλλάξιμον... Με τέτοιου είδους ενέργειες η Τράπεζα διδάσκει την αυθαιρεσίαν...».

1031. *Ελεγχος*, 31.12.1926, όπου και η διαμάχη στο Αρμενοχώρι Φλώρινας. Βλ. επίσης *Ελεγχος*, 17.6.1926, όπου η χειροδικία των κατοίκων Νεβολιάνης και Μαχαλά Φλώρινας.

1032. *Ελεγχος*, 30.10.1926.

1033. *Φωνή του Λαού*, 21.9.1927.

Γ. Η περίπτωση της Φλώρινας

1. Η αρχική υποδοχή των προσφύγων στη Φλώρινα, μέσα από τον τοπικό τύπο

Οι πληροφορίες που μας παρέχει ο τοπικός τύπος της Φλώρινας του έτους 1922 μας δημιουργούν την εντύπωση ότι το προσφυγικό πρόβλημα στην περιοχή ήρθε να προστεθεί σε μια άλλη σειρά μακροχρόνιων προβλημάτων. Συγκεκριμένα, μαθαίνουμε ότι η οικονομική κρίση, που οφειλόταν στον πόλεμο, έκανε τους ανθρώπους να λιμοκτονούν,¹⁰³⁴ οι συμμορίες των Τουρκαλβανών ή των ανυπότακτων ληστών λυμαίνονταν την περιοχή¹⁰³⁵ ενώ η απαλλοτρίωση των μεγάλων τσιφλικιών δεν είχε γίνει, με αποτέλεσμα οι περισσότεροι γεωργοί να είναι ακτήμονες.¹⁰³⁶ Μετά την υπογραφή της Σύμβασης της Λωζάνης, στις 30 Ιανουαρίου του 1923 και την ίδρυση του αυτόνομου οργανισμού αποκατάστασης προσφύγων, η οποία επικυρώθηκε με το Ν.Δ. της 17.12.1923, άρχισε η αναχώρηση των μουσουλμανικών πληθυσμών από τη Μακεδονία, υπό την εποπτεία μικτών υποεπιτροπών που συγκροτήθηκαν σε διάφορες περιοχές. Τα ρεύματα των προσφύγων από τη Μικρά Ασία, την Ανατολική Θράκη και τον Καύκασο έφτασαν στην Ελλάδα από το 1919 έως τον Μάρτιο του 1923. Οι προϋποθέσεις αποκατάστασης, που δημιουργούσε η Σύμβαση της Ανταλλαγής, άρχισαν να υλοποιούνται μετά το Μάιο του 1924. Η περιοχή της Φλώρινας δεν επιλέχθηκε από τους πρόσφυγες στις αρχικές τους περιπλανήσεις: οι πρώτες μαρτυρίες που υπάρχουν και αφορούν την εγκατάσταση 3.746 προσφύγων στο νομό, ανάγονται στο 1922. Οι επόμενες καταγραφές της Ε.Α.Π. αναφέρονται σε 3.423 άτομα για το 1923 και 7.016 για το 1925. Η πανελλαδική απογραφή του πληθυσμού το 1928 κατέγραψε σ' όλη την επαρχία της Φλώρινας 12.463 πρόσφυγες σε σύνολο 59.757 γηγενών.

Για την περιοχή της Φλώρινας, αρμόδια για την αναχώρηση των μουσουλμάνων ήταν η υποεπιτροπή Καϊλαριών, στην οποία υπαγόταν η υποδιοίκηση Φλώρινας. Η αναχώρηση των 2.762 μουσουλμανικών οικογενειών, δηλαδή των 14.320 ατόμων που καταγράφονται στις στατιστικές της «Επαρχίας Φλωρίνης» του 1923, ολοκληρώθηκε με αρκετές δυσκολίες από το Μάιο μέχρι τον Ιούλιο του 1924. Το κυριότερο από τα προβλήματα, που έπρεπε άμεσα να αντιμετωπιστεί, ήταν η απόπειρα σλαβοποίησης πολλών Τουρκογενών Μουσουλμάνων της περιοχής με προφανή στόχο την εξαίρεσή τους από την ανταλλαγή και τη διατήρηση των περιουσιών τους.

Η ημερομηνία εγκατάστασης των πρώτων προσφύγων στη Φλώρινα δεν μπορεί να προσδιορισθεί με σαφήνεια. Η πρώτη μνεία γίνεται στην εφημερίδα *Εμπρός* του Παντελή Παπαθανασίου.¹⁰³⁷ Σε αυτήν, οι κάτοικοι του χωριού Εξησού διαμαρτύρονται για την εγκατάσταση Καυκασιωτών στο σχολείο της κοινότητας και για την αδυναμία του να λειτουργήσει. Το θέμα συνεχίζεται τον Μάρτιο, αφού έχει υποβληθεί πρόταση μετακίνησης των προσφύγων στη Φλώρινα και εγκατάστασής τους στο λιθόκτιστο κτίριο. Η Γενική Διοίκηση Κοζάνης, όμως, δηλώνει ότι η μετακίνηση των προσφύγων από το σχολείο θα γίνει μόνο αν εξευρεθούν στο χωριό οικήματα για την εγκατάστασή τους.

Οι αφίξεις προσφύγων στην πόλη της Φλώρινας φαίνεται ότι πύκνωσαν τον Σεπτέμβριο του 1922.¹⁰³⁸ Στην πόλη είχε ήδη συστηθεί η *Επιτροπή περιθάλψεως τραυματιών εφέδρων και εξευρέσεως εργασίας*, με πρόεδρο το Νομάρχη, η οποία δεχόταν εισφορές πολιτών. Οι πρόσφυγες, κατά την εφημερίδα *Φλώρινα*,

1034. *Φλώρινα*, αρ. φ. (30), 7.7.1922, όπου και η αναφορά στην απαγόρευση εξαγωγών σιτηρών, η οποία παραβιάζεται από τους επιτηδείς και αρ. φ. (35) 7, 11.8.1922, όπου αναγράφονται τα περί τιμών των σιτηρών και προτείνεται η ίδρυση δύο σταθμών ελέγχου στη Μπάνιστα και στο Τσέροβο.

1035. *Φλώρινα*, αρ. φ. (31) 3, 14.7.1922, όπου και η αναφορά στον συμπαγή όγκο των Τουρκαλβανών ληστών, αρ. φ. (35), 7, 11.8.1922, όπου γίνεται λόγος για την εξόντωση της συμμορίας Ραμαδάν στο σερβικό έδαφος και η εφημερίς *Εμπρός*, αρ. φ. (35), 25.10.1922, όπου και η αφήγηση όσων συνέβησαν στο χωριό Ρόσνα από ανυπότακτους λιποτάκτες και όσα διέπραξε η βουλγαρική συμμορία στην Κλομποτσάνη της Πρέσπας.

1036. *Φλώρινα*, αρ. φ. (30) 2, 7.7.1922, όπου ο Φ. Δραγούμης ζητά οριστική απαλλοτρίωση των τσιφλικιών Φλωρίνης, ως βουλευτής και αρ. φ. (34), 6, 5.8.1922, άρθρο του Δραγούμη στο οποίο τονίζει ότι η Φλώρινα, ως αγροτικός νομός, πρέπει να κατοικείται από μικροϊδιοκτήτες, μικροκαλλιεργητές, οι οποίοι θα αισθάνονται αλληλέγγυοι προς το κράτος.

1037. *Εμπρός*, 29.1.1922.

1038. *Φλώρινα* (38), 10, 3.9.1922, (41) 13, 21.9.1922, *Εμπρός*, (32), 27.9.1922, 33, 4.10.1922.

έφταναν στην πόλη στις 21 Σεπτεμβρίου. Οι επί-
τροποι θα έπρεπε να συνεργασθούν με τις αρχές,
για την επίταξη των οθωμανικών σχολείων και
των δωματίων που περίσσευαν στις οικίες των
Μουσουλμάνων, «οι οποίοι εις την ευρυχωρίαν των
ρουφούν τον βαρύ γλυκύν των περιφρονούντες τα
πάντα».¹⁰³⁹

Ο ίδιος αρθρογράφος αναφέρεται στην τεχνητή
κρίση στέγης, η οποία αποσκοπούσε στην αποτρο-
πή της επίταξης των δωματίων.¹⁰⁴⁰ Στο ίδιο μήκος
κύματος κινούνταν και οι επισημάνσεις της εφη-
μερίδας Εμπρός,¹⁰⁴¹ η οποία στηλίτευε την άρνηση
των εντοπίων ιδιοκτητών να προσφέρουν στέγη
στους πρόσφυγες. Επίσης, στις στήλες της εφημε-
ρίδας Φλώρινα, ο Γεώργιος Μόδης εκφραζόταν με
σεβασμό για τους πρόσφυγες¹⁰⁴² και εξέφραζε την
οργή του για τους Τούρκους. Από το σημείο αυτό
και πέρα, στην αρθρογραφία του τοπικού τύπου
κυριαρχούν τα πεπραγμένα των Επιτροπών που
ασχολούνταν με την προσφυγική αποκατάσταση.
Αρχικά, καταγράφονταν όσα συγκεντρώθηκαν
από την Επιτροπή προς Συλλογήν σιτηρών¹⁰⁴³ από
τα χωριά της περιοχής. Έπειτα, προσδιορίζεται από
τον Νομαρχούντα, Β. Αγοραστό, το ποσό που μα-
ζεύτηκε στο πλαίσιο του εράνου και το οποίο καταβάλλεται στον ταμία της νέας επί της περιθάλψεως των
προσφύγων Επιτροπής.¹⁰⁴⁴ Ο Μητροπολίτης Φλωρίνης Πολύκαρπος, ως πρόεδρος της Κεντρικής Επιτροπής
Προσφύγων, δήλωσε σε έναν πολίτη, ο οποίος ζήτησε δημόσιο έλεγχο για τη διάθεση των προϊόντων του
εράνου, ότι ο ίδιος ήταν εγγυητής της ορθής διαχείρισης και τον κάλεσε να συμμετάσχει μετέχοντας σε Επι-

Οικογένεια Κυριακίδη από την Αργυρούπολη του Πό-
ντου στο χωριό Περίβλεπτος Δράμας.

1039. Φλώρινα 41, 13, 1.10.1922.

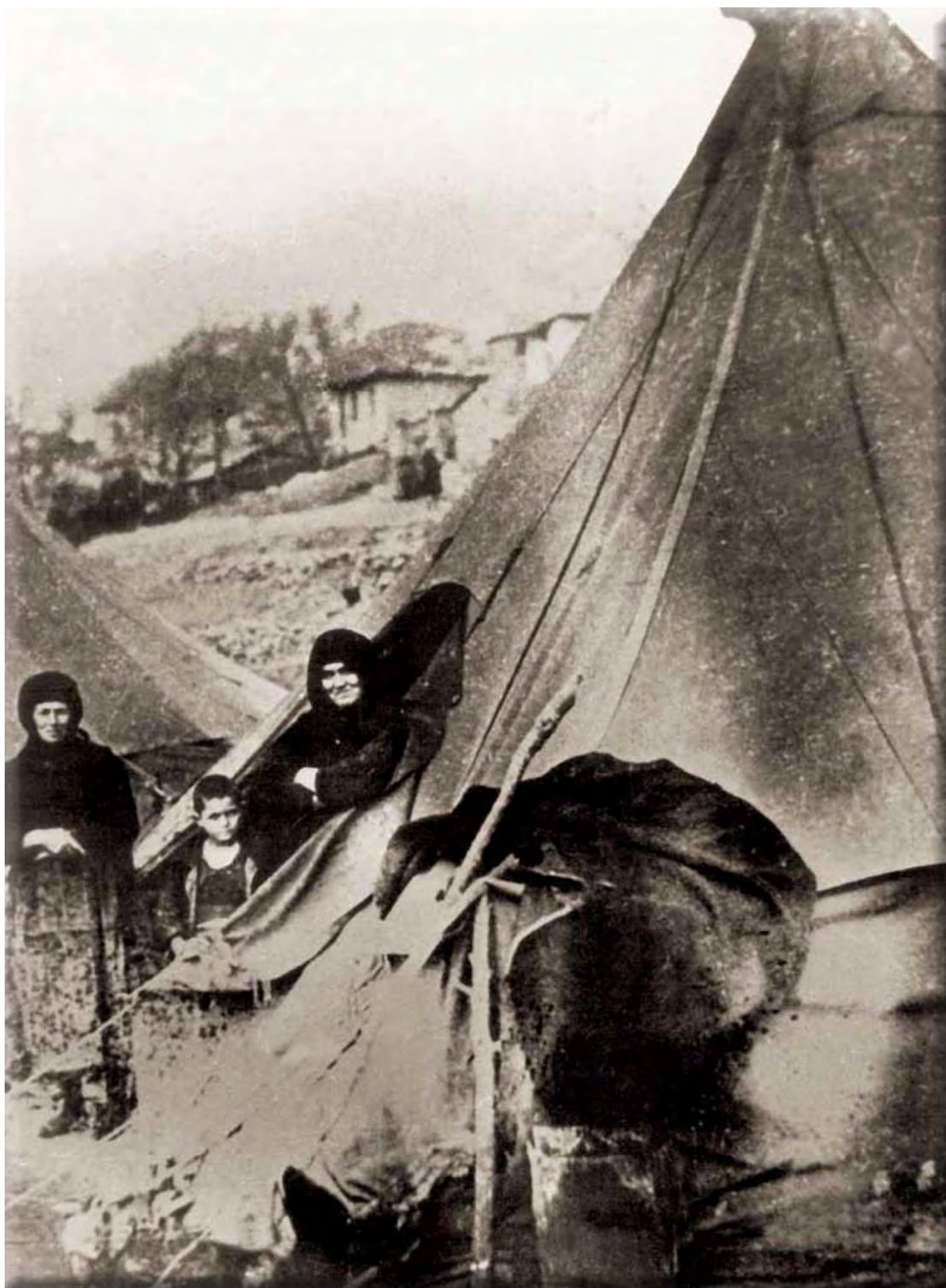
1040. Φλώρινα 42, 14, 1.10.1922, «Πολλά οικία από την ημέραν της ενάρξεως των εργασιών της Ε.Α.Π. ενοικιάσθησαν. Εφιστώ-
μεν την προσοχήν των αρμοδίων επί του ζητήματος, διότι είναι αίσχος διά την κοινωνίαν μας να εκμεταλλεύονται μερικοί
την δυστυχίαν των προσφύγων».

1041. Εμπρός, αρ. φ. 33, 4.10.1922, «Καραβανιαίς καραβανιαίς μας κουβαλούνται στην πόλη μας οι πρόσφυγες. Επιτροπαί και
υποεπιτροπαί κατηρτίσθησαν διά την περιθάλψιν και στέγασιν των θυμάτων της τουρκικής θηριωδίας. Απροθυμία εξε-
δηλώθη εκ μέρους των ιδιοκτητών οικιών και δη χριστιανών, ως προς την διάθεσιν των περισσευόντων δωματίων και όχι
μόνον απροθυμία αλλά και κάτι χειρότερον, όπερ αποφεύγομε να χαρακτηρίσομεν. Καταφεύγουν δηλονότι εις διάφορα
τεχνάσματα, ίνα παριστάνουν στα μέλη της αρμοδίας Επιτροπής ότι το σπίτι τους δεν χωράει. Ένα από τα τεχνάσματά
των αυτά είναι και οι εικονικοί ενοικιαστές... Η τοιαύτη διαγωγή των ιδιοκτητών μαρτυρεί αναισθησίαν και έλλειψιν αν-
θρωπισμού. Οι τοιούτοι ιδιοκτήται πρέπει να κατανοήσουν καλώς ότι η επιτέλεσις ενός καθήκοντος, όταν δεν γίνεται αφ'
εαυτής, επιβάλλεται. Και αι περιστάσεις συγχωρούν πάσαν βίαν και παν μέτρον...».

1042. Φλώρινα, αρ. φ. 43, 15, 8.10.1922: «Η εμφάνισις των Μικρασιατών προσφύγων μας απεκάλυψε όλας τας πληγάς που μπο-
ρούν να σκεπάσουν την ζωήν και όλα τα σκοτεινά βάραθρα, μέχρι των οποίων μπορεί να καταπέσει ο άνθρωπος... ενώπιον
της συμφοράς των η δυστυχία μας είναι ασήμαντος... Μυριάδες ευπόρων οικογενειών, αι οποίαι εβίωσαν εις τα ευτυχέ-
στερα μέρη της γης, βρέθηκαν έξαφνα εις τους πέντε δρόμους... και να φανταστεί κανείς ότι υπάρχουν ακόμα και σήμερα
άνθρωποι, οι οποίοι συμπαθούν ή συγχωρούν τους δημιουργούς της ανηκούστου αυτής καταστροφής. Εις τους παχυδέρ-
μους θεατάς της Μικρασιατικής τραγωδίας θα επετρεπέτο ίσως να ευχηθεί κανείς παρομοίαν συμφοράν, διά να ίδουν αν
και τότε αι νοσηραί συμπάθειά των θα εξηκολούθουν να στρέφονται προς τους υπευθύνους της καταστροφής των».

1043. Φλώρινα, αρ. φ. 43, 15, 8.10.1922: «Η Επιτροπή συνέλεξε από τα εξής χωριά την κάτωθι ποσότητα: Μπάνιτσα σίτος οσμά-
κια 200, Τσέροβο 75, Ζαμπέρδανη 30, Ρόσνα 70, Βοσταράνη 230, Νεοκάζη 127, Βέρμπενη 66, Πετοράκη 10, Α& Κ. Κάλενηκ
35, Ποπόζανη 142, Α. Κλέστινα 144, Αγ. Παρασκευή 80, Κ. Κλέστινα 40, Βοσταράνη φασόλια οκάδες 800, Νεοκάζη ομοίως
200».

1044. Φλώρινα 45, 17, 22.10.1922. Το ποσό ανέρχεται σε 16.751,75 δραχμές.

Πρόσφυγες κατά την αρχική εγκατάσταση στη Μακεδονία.

τροπές.¹⁰⁴⁵ Οι έρανοι υπέρ των προσφύγων στα χωριά συνεχίστηκαν.¹⁰⁴⁶ Συλλέγονταν επίσης σιτηρά¹⁰⁴⁷ και προσφέρονταν καθημερινό συσσίτιο στους πρόσφυγες από τον Διοικητή του Συντάγματος, Γραβάνη.

Στις 25 Σεπτεμβρίου 1922 νέο κύμα προσφύγων έφτασε διά της ταχείας αμαξοστοιχίας στην πόλη, ο αριθμός των οποίων υπολογιζόταν από την εφημερίδα *Εμπρός* σε 473 άτομα.¹⁰⁴⁸ Την εγκατάστασή τους επιλήφθηκε ο Κουμπάρης, πρόεδρος της επί της στεγάσεως των προσφύγων Επιτροπής, και φιλοδοξούσε να τους εγκαταστήσει ως το τέλος της ημέρας. Την ίδια μέρα αναμένονταν, σύμφωνα με την εφημερίδα, και άλλοι 500 πρόσφυγες. Για την προσωρινή σίτισή τους, η Επιτροπή εράνων συνέλλεγε εκ νέου σιτηρά από τα χωριά.¹⁰⁴⁹ Ο χειμώνας που ενέσκηψε, ήταν εξαιρετικά βαρύς και αυτό είχε ως συνέπεια την επιδείνωση της κατάστασης των προσφύγων, παρά το γεγονός ότι οι έρανοι συνεχίστηκαν. Παράλληλα, συστήθηκε και η *Επιτροπή Διατροφής προσφύγων Φλώρινης*, η οποία διενήργησε δημοπρασίες για την ανακούφιση του πληθυσμού και διένειμε κλινοσκεπάσματα και άλλα είδη.¹⁰⁵⁰ Την ίδια χρονική περίοδο, η Νέβεσκα προέβη στην κατάθεση της ερανικής εισφοράς.¹⁰⁵¹ Η πολιτογράφηση των προσφύγων και η απόδοση ελληνικής ιθαγένειας σε αυτούς ξεκίνησε στις 19.10.1922,¹⁰⁵² δημιουργώντας νέα δημογραφικά δεδομένα.

2. Η κατηγοριοποίηση των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στη Φλώρινα

Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στη Φλώρινα, μπορούν να ομαδοποιηθούν σε πέντε κατηγορίες: πρόκειται για τους Θρακιώτες, οι οποίοι ανέρχονταν σε 733 οικογένειες, τους Μικρασιάτες που έφταναν τους 909, οι οποίοι ανέρχονταν σε 728 οικογένειες, τους Πόντιους του Καυκάσου, οι οποίοι ανέρχονταν σε 778 οικογένειες και, τέλος, τους πρόσφυγες από διάφορες άλλες περιοχές του μείζονος Ελληνισμού, από τους οποίους εγκαταστάθηκαν στο Νομό Φλώρινας 22 οικογένειες.

3. Θεσμικές παρεμβάσεις στο ζήτημα της αποκατάστασης των προσφύγων στη Φλώρινα

Οι διαδικασίες αποκατάστασης των προσφύγων προϋπέθεταν ορισμένη διοικητική οργάνωση. Έτσι, συγκροτήθηκε το 1926 το Γραφείο Εποικισμού Φλώρινας, το οποίο υπαγόταν στη δικαιοδοσία της Διεύθυνσης Εποικισμού Δυτικής Μακεδονίας, με έδρα την Κοζάνη, που ανήκε στο Υπουργείο Προνοίας και Περιθάλψεως. Ο Εποικισμός αναλάμβανε την κατασκευή, επισκευή και διαρρύθμιση οικημάτων και κτιρίων για την εγκατάσταση των προσφύγων, την προμήθεια, συντήρηση και μεταφορά των κτηνών, γεωργικών εργαλείων και σπόρων και τη συντήρηση απόρων οικογενειών μετά την πρώτη τους εγκατάσταση.¹⁰⁵³

Στη δικαιοδοσία του Γραφείου υπάγονταν 42 οικισμοί, από τους οποίους οι 19 ήταν αμιγείς και οι 23 μικτοί. Το 1926 ο Πάγκαλος κατήργησε το Υπουργείο Προνοίας και Περιθάλψεως, αποβλέποντας στη μείωση των εξόδων. Ο τοπικός τύπος, ειδικά εκείνος που ακολουθούσε την πολιτική γραμμή των Φιλελευθέρων,

1045. «Ας είναι βέβαιοι οι προσφέροντες τον οβολόν των υπέρ των προσφύγων, ότι δεν γίνεται κατάχρησις αλλά καλή διαχείρισις. Όσοι δε των πολιτών νομίζουν τον εαυτόν των ικανόν να εργασθή υπέρ των προσφύγων και έχουν την θέλησιν, ας δηλώσουν αυτό εις ημάς, ως Προέδρου των Επιτροπών, διά να τους διορίσωμεν εις τας διαφόρους Επιτροπάς».

1046. *Φλώρινα*, αρ. φ. 45, 17, 22.10.1922: «Ο έρανος στο Πισοδέρι, στον οποίο μετέχουν ο Πρωτοδίκης Εμμανουήλ Κασσωτάκης, ο Γ. Μόδης και ο Ν. Χάσος, αποφέρει καρπούς αφού συλλέγονται 78 κλινοσκεπάσματα, μάλλινες κάλτσες και ιματισμός αξίας 7.000 δραχμών».

1047. Ομοίως Χασάνοβο 140 οσμάκια ανάμικτα, Ορτά-Ομπά 30, Ραχμανλή 20, Καμπάσνιτσα 40, Κλαδοράπη 40, Μπίτουσα 35, Οψίρινα 20, Αρμενοχώριον 140, Κλαμπούτσιστα 80, Νεγκοτσάνη 50.

1048. *Εμπρός*, αρ. φ. 35, 25.10.1922.

1049. *Εμπρός*, αρ. φ. 35, 25.10.1922: «Η Επιτροπή αποτελείται από τους Μ. Κοντίδη, Αντ. Ζώνη, Π. Χατζηλία, Θ. Χρηστίδη και επικέπτεται τα χωριά Σέτινα, Παπαδιά και Κρουσοράτη».

1050. *Φλώρινα*, αρ. φ. 49, 21, 19.11.1922.

1051. *Φλώρινα*, αρ. φ. 49, 21, 19.11.1922, 62 βελέντσες, 150 ζεύγη κάλτσες, 8 παπλώματα.

1052. *Φλώρινα*, αρ. φ. 48, 12.11.1922.

1053. Πετσάλη, ό. π., σ. 11.

Ποντιακό συγκρότημα με παραδοσιακή ενδυμασία.

αντιμετώπισε αρνητικά την απόφαση αυτή,¹⁰⁵⁴ με το σκεπτικό ότι το πλήγμα θα ήταν ουσιαστικό για την αστική αποκατάσταση, η οποία περιλαμβανόταν στις δικαιοδοσίες του Υπουργείου.

4. Η αστική αποκατάσταση των προσφύγων στην πόλη της Φλώρινας

Τη διαχείριση της αστικής αποκατάστασης, έως το 1926, είχε το Υπουργείο Κοινωνικής Προνοίας και Περιθάλψεως σε συνεργασία με τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας και τη Νομαρχία. Στο πλαίσιο της αστικής αποκατάστασης, την πρώτη περίοδο, επισκευάσθηκαν συνολικά 120 οικήματα για τη στέγαση προσφυγικών οικογενειών. Ως τα τέλη του 1926, είχαν προχωρήσει ικανοποιητικά οι εργασίες για τη δημιουργία ενός αστικού προσφυγικού οικισμού στην πόλη της Φλώρινας και τριών νέων αγροτικών οικισμών, του Νέου Καυκάσου, του Σιδηροδρομικού Σταθμού Βεύης και του Σιδηροδρομικού Σταθμού Φλωρίνης (Μεσσηνίου). Ο αστικός συνοικισμός Φλώρινας περιελάμβανε κτίσματα πρώτης κατηγορίας, για την εγκατάσταση των προσφύγων σε δικές τους οικίες, δεύτερης κατηγορίας, στα οποία εγκαταστάθηκαν οικογένειες προσφύγων με ενοίκιο και, τέλος, τα κατεχόμενα από τους πρόσφυγες. Τα κτίσματα της πρώτης κατηγορίας ανέρχονταν σε 387 και της δεύτερης σε 323. Το Προσφυγικό Νοσοκομείο αρχίζει να λειτουργεί τον Ιούνιο του 1925.¹⁰⁵⁵

Μετά το 1926 και την κατάργηση του Υπουργείου Κοινωνικής Προνοίας, την αστική αποκατάσταση διαχειρίστηκε κατ' αποκλειστικότητα η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας σε συνεργασία με την Επιτροπή Απαλλοτριώσεων, την Εθνική Τράπεζα, που είχε τη διαχείριση των ανταλλαξίμων, και τη Νομαρχία Φλώρινας. Το έτος 1928 διατέθηκε από την πολιτεία το ποσό των 3.870.000 για την ανέγερση 100 πρόσθετων οικιών στον δεύτερο αστικό συνοικισμό Φλώρινας. Το ζήτημα της ανέγερσης του τρίτου προσφυγικού συνοικισμού Φλώ-

1054. Έλεγχος, 14.1.1926: «Η ύπαρξις του Υπουργείου Προνοίας είναι αναγκαιοτάτη, διότι η αποστολή αυτού έγκειται εις την περίθαλψιν και αποκατάστασιν των αστών προσφύγων, διά τους οποίους δεν έχει ληφθεί καμία φροντίς αντιθέτως προς τους αγρότας πρόσφυγας, δι' ους ασχολούνται η Ε.Α.Π. και το Υπουργείον Γεωργίας».

1055. Ε. Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Κυριακίδης, σ. 11.

ρινας, σε οικοπέδο που προοριζόταν για τη δημιουργία δημοτικού πάρκου βορείως της πόλεως μεταξύ των δύο άλλων αστικών προσφυγικών συνοικισμών, δίχασε την κοινωνία της πόλης.¹⁰⁵⁶ Το μεγαλύτερο μέρος του οικοπέδου ανήκε στην Εθνική Τράπεζα και η ανέγερση του τρίτου αστικού προσφυγικού συνοικισμού θα γινόταν με φροντίδα του Π. Καλλιγιά. Στο Δημοτικό Συμβούλιο της πόλης η κυρίαρχη μερίδα ανθίσταται στην παραχώρηση του οικοπέδου για τον σκοπό που προαναφέρθηκε, επικαλείται λόγους αισθητικής, δρομολογεί την εκποίηση του οικοπέδου και όταν οι πιέσεις από την Επιτροπή Απαλλοτριώσεων, τη Γενική Διοίκηση και το Νομάρχη εντείνονται, καταγγέλλει παραβίαση του σχεδίου πόλεως, υπό της Κρατικής Αστικής Στεγάσεως, και υποβάλλει τηλεγραφική διαμαρτυρία στο γραφείο του Πρωθυπουργού και στο Υπουργείο Εσωτερικών και Συγκοινωνιών, με το επιχείρημα ότι παραβιάζεται το δικαίωμα του Δημοτικού Συμβουλίου να τροποποιεί αυτό αποκλειστικά το σχέδιο πόλεως.¹⁰⁵⁷ Μετά από παρέμβαση του Νομάρχη και εν μέσω των αντεγκλήσεων της Δημοτικής Αρχής, εγκρίθηκε η τροποποίηση του σχεδίου πόλεως και, επομένως, η ανέγερση του τρίτου αστικού προσφυγικού συνοικισμού, η οποία αρχίζει το 1933.

Παρόλα αυτά, η αστική αποκατάσταση τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο εμφάνιζε βραδείς ρυθμούς συγκρινόμενη με την αγροτική. Ο τοπικός τύπος αναφέρεται στην πλήρη εγκατάλειψη των αστικών προσφυγικών οικογενειών στην πόλη της Φλώρινας, στην έλλειψη πόρων και μέσων διαβίωσης.¹⁰⁵⁸ Ακόμα, στηλιτεύει τόσο την πολιτική της Εθνικής Τράπεζας να εκποιεί τα ακίνητα που περιήλθαν στη δικαιοδοσία της ως ανταλλάξιμα και στα οποία στεγάζονται οι αστοί πρόσφυγες όσο και την κακή κατάστασή τους, η οποία εγκυμονεί κινδύνους.

Στο πλαίσιο της αστικής αποκατάστασης emπίπτουν και ζητήματα που σχετίζονται, άμεσα ή έμμεσα, με τη διαμόρφωση του αστικού ιστού μετά την έλευση και στη διάρκεια της αποκατάστασης των προσφύγων. Τέτοιο είναι το ζήτημα της εκμίσθωσης ή παραχώρησης των ανταλλαξίμων για κοινωφελείς σκοπούς και ο ρόλος της Εθνικής Τράπεζας. Η εκχώρηση της διαχείρισης των ανταλλαξίμων περιουσιών στην Εθνική Τράπεζα δημιούργησε, σε τοπικό επίπεδο, τριβές¹⁰⁵⁹ αναφορικά με τις προτεραιότητες που έπρεπε να πρωτανεύσουν στο πλαίσιο της διαχείρισης αυτής.¹⁰⁶⁰ Έτσι, είναι συχνές οι παρεμβάσεις των τοπικών φορέων στο ζήτημα της παραχώρησης επ' ενοικίω ανταλλαξίμων περιουσιών για την ευόδωση κοινωφελών, κατά την εκτίμηση των τοπικών παραγόντων, σκοπών, οι οποίες οδηγούν σε μετωπικές αντιπαραθέσεις με την τράπεζα ή οι αιτήσεις για παραχώρηση ανταλλαξίμων κτημάτων στο Δημόσιο, με σκοπό τη στέγαση σχολείων ή ιδρυμάτων.¹⁰⁶¹ Αντεγκλήσεις προκύπτουν και σε ιδιωτικό επίπεδο, αφού πολλοί ιδιώτες καταγγέλλουν ως υπερβολικά τα μισθώματα που επιβάλλει η τράπεζα σε αυτούς που εκμισθώνουν ανταλλάξιμα κτήματα. Για την αντιμετώπιση της κατάστασης συστήνεται δευτεροβάθμια Επιτροπή, η οποία εκδικάζει εφέσεις κατά των αποφάσεων της τράπεζας περί του ύψους των μισθωμάτων.¹⁰⁶² Το ουσιαστικό θεσμικό καθεστώς της αστικής αποκατάστασης θα αρχίσει να διαμορφώνεται μόλις το 1939, με το Β.Δ. της 29.9.1939.¹⁰⁶³

5. Η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων

Για την αποκατάσταση των αγροτών προσφύγων πραγματοποιήθηκε η καταγραφή των μουσουλμανικών κτημάτων. Μετά την κύρωση του Νόμου 4399/1929, ξεκίνησε μια μακροχρόνια διαδικασία διανομής των

1056. ΠΣΔΣ, 22.6.1931, σ. 51.

1057. ΠΣΔΣ, 6.10.1933, 347, σ. 42

1058. *Ελεγχος*, 14.1.1926.

1059. Οι θέσεις του *Ελέγχου* δημιούργησαν τις προϋποθέσεις ενός μακροσκελούς διαλόγου με τη *Φωνή του Λαού*, η οποία υπεραμυνόταν των χειρισμών της Εθνικής Τράπεζας.

1060. *Ελεγχος*, 27.5.1926.

1061. *Ελεγχος*, 11.6.1926, «πιστεύομεν ότι η Εθνική Τράπεζα δεν θα θελήσει να παρεμβάλλη δυσκολίας εις εν εθνικόν έργον, αφού άλλωστε δεν πρόκειται να διατρέξουν κίνδυνον τα συμφέροντά της ή τα συμφέροντα των προσφύγων. Η αποζημιώσεις, πάντως, θα καταβληθή».

1062. *Ελεγχος*, 27.5.1926.

1063. Σ. Ηλιάδου-Τάχου, *Η αστική αποκατάσταση των Μοναστηριωτών προσφύγων και η δημιουργία των προϋποθέσεων της εγκατάστασής τους στη Φλώρινα*..

γεωργικών εκτάσεων στους πρόσφυγες. Αργότερα, δόθηκαν κτήματα και σε γηγενείς του νομού, ανάλογα με τα ιδιάζοντα προβλήματα κάθε περιοχής, τις παράνομες δικαιοπραξίες που είχαν προηγηθεί και τις τριβές που δημιουργήθηκαν όχι μόνο μεταξύ προσφύγων και γηγενών, αλλά και μεταξύ των μελών των ιδίων των τοπικών Επιτροπών που είχαν συγκροτηθεί.

α) Καταμερισμός προσφύγων στις αμιγείς προσφυγικές κοινότητες

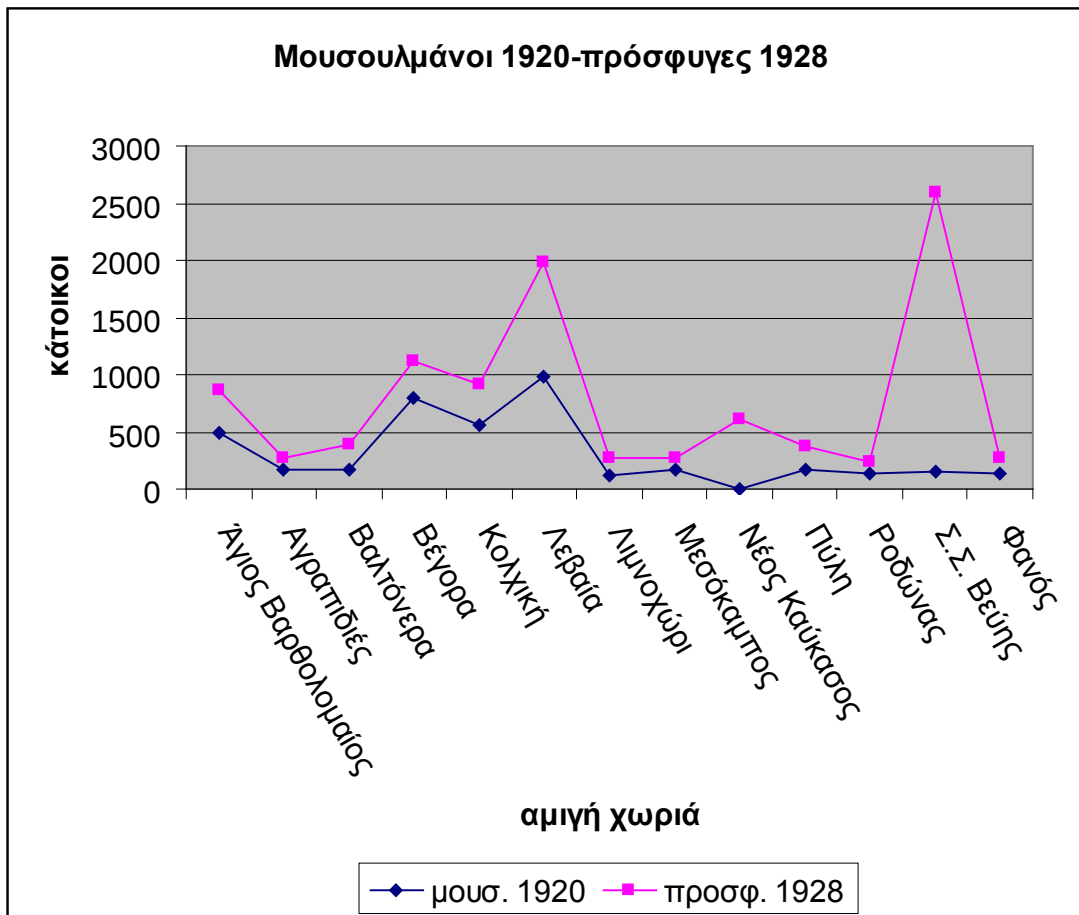
Στην απογραφή του 1920, επτά χωριά, που κατοικήθηκαν έπειτα αποκλειστικά από πρόσφυγες, εμφανίζουν μηδενικό μουσουλμανικό πληθυσμό. Μια πιθανή εκδοχή γι' αυτό θα ήταν ότι είχαν εγκαταλειφθεί νωρίτερα, π.χ. μετά το 1912, από τους μουσουλμάνους. Πρόκειται για τα χωριά:

α) Κιοσελέρ	ε) Σώτερ
β) Κολάρτζα	στ) Οκιλιμέρ
γ) Κέναλη	ζ) Τσαλτζιλάρ
δ) Μουραλάρ	

Φαίνεται ότι, το 1928, η εγκατάσταση των προσφύγων είχε ολοκληρωθεί στα εξής μουσουλμανικά χωριά και είχαν εγκατασταθεί συνολικά 6.104 πρόσφυγες:

Παλαιό όνομα	1928
Βαρθολώμ	371
Γκορτσικόν	102
Κάτω Νεβολιάνη	219
Νόβιγκραδ	315
Πλησεβίτσα	352
Έλεβιτς	1.002
Τσερκέζκιοι	148
Ορτά Ομπά	102
Κέναλη	604
Βίνιανη	207
Γκιούλενιτς	110
Σ.Σ. Βεύης	2.450
Σπάντσα	122

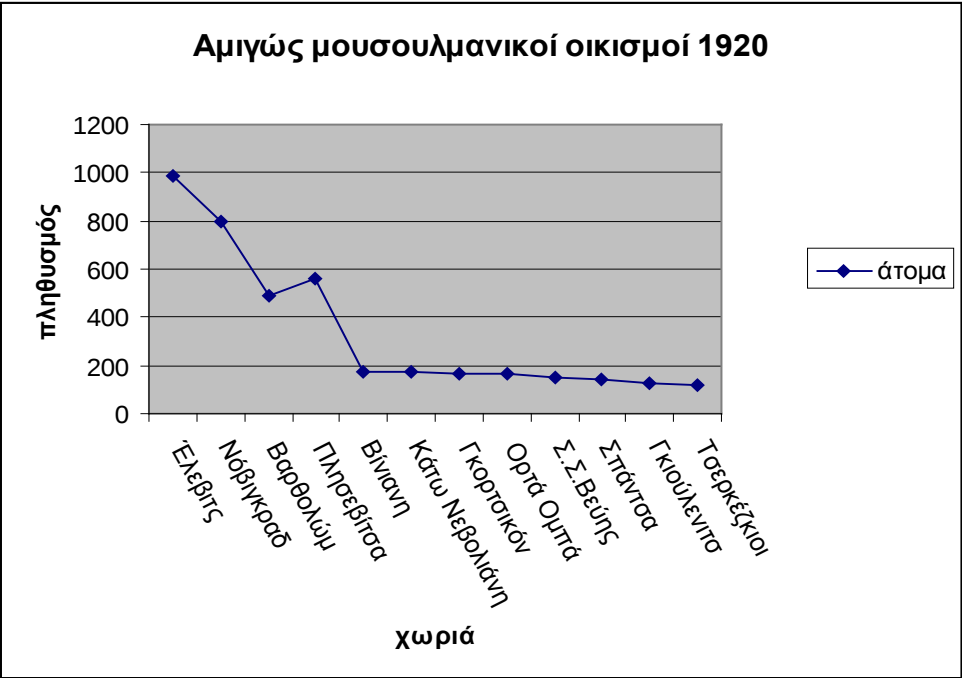
Η σχέση ανάμεσα στον μουσουλμανικό πληθυσμό του 1920 και στον προσφυγικό πληθυσμό του 1928 αποδίδεται στο γράφημα:

Παρατηρούμε ότι οι πρόσφυγες, που εγκαταστάθηκαν το 1928, ήταν στους περισσότερους οικισμούς όσοι και οι μουσουλμάνοι, εκτός από τη Λεβαία, το Νέο Κάυκασο και τον Σιδηροδρομικό Σταθμό της Βεύης. Οι δύο τελευταίοι, μάλιστα, οικισμοί δημιουργήθηκαν από την Ε.Α.Π. σε κτήματα μουσουλμανικών κοινοτήτων από την αρχή.

Σύμφωνα με τις επίσημες στατιστικές για τα αμιγώς προσφυγικά χωριά, οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν ήταν το 1928 κατά 2.056 περισσότεροι από τους μουσουλμάνους που αποχώρησαν.

Οι αμιγώς μουσουλμανικοί οικισμοί, που αποτέλεσαν τον πυρήνα της εγκατάστασης των προσφύγων, βρίσκονταν οι 5 στην πεδιάδα της Φλώρινας (Ν. Κάυκασος, Μεσόκαμπος, Κολχική, Άγιος Βαρθολομαίος, Σ. Σταθμός Βεύης) και οι 11 στην πεδιάδα του Αμυνταίου (Φανός, Ροδώνας, Αγραπιδιές, Αντίγονο, Βεγόρα, Φαράγγι, Μανιάκι, Φιλώτας, Βαλτόνερα, Λεβαία, Λιμνοχώρι, Σωτήρ). Ο καταμερισμός τους στον χάρτη του νομού καταδεικνύει την παρουσία των προσφυγικών οικισμών στα βορειοανατολικά, μακριά από τους ορεινούς όγκους, κοντά στις πεδιάδες και τις οδικές αρτηρίες. Τα χωριά με αμιγή μουσουλμανικό πληθυσμό το 1920 ήταν τα εξής:

Το σύνολο του μουσουλμανικού πληθυσμού στα αμιγώς μουσουλμανικά χωριά το 1920 ήταν 4.048 άτομα:

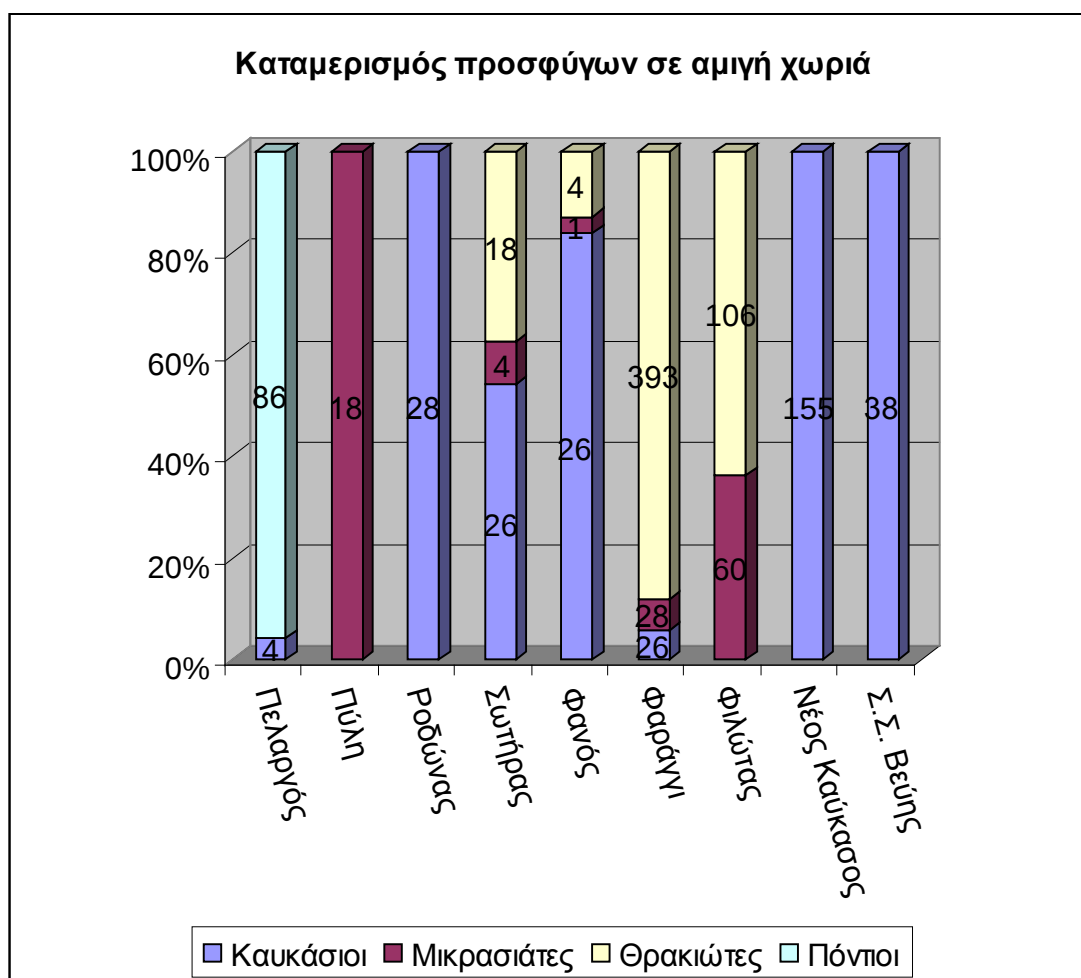
A/A	Νέο όνομα	Παλαιό όνομα
1.	Άγιος Βαρθολομαίος ¹⁰⁶⁴	Βαρθολώμ
2.	Αγραπιδιές ¹⁰⁶⁵	Γκόριτσκον
3.	Αντίγονο ¹⁰⁶⁶	Κιοσελέρ
4.	Βαλτόνερα ¹⁰⁶⁷	Κάτω Νεβόλιανη
5.	Βέγορα ¹⁰⁶⁸	Νόβιγκραδ, Νέογρατ
6.	Κολχική ¹⁰⁶⁹	Πλεσεβίτσα
7.	Λεβαία ¹⁰⁷⁰	Έλεβιτς
8.	Λιμνοχώρι ¹⁰⁷¹	Τσερκεζκιοϊ
9.	Μανιάκι ¹⁰⁷²	Κολάρτζα
10.	Μεσόκαμπος ¹⁰⁷³	Ορτά Ομπά
11.	Ν. Καύκασος ¹⁰⁷⁴	-
12.	Ροδώνας ¹⁰⁷⁵	Γκιούλενιτς
13.	Σ.Σ. Βεύης ¹⁰⁷⁶	-
14.	Σωτήρας ¹⁰⁷⁷	Σώτερ
15.	Φανός ¹⁰⁷⁸	Σπάντσα
16.	Φαράγγι ¹⁰⁷⁹	Οκιλιμέρ
17.	Φιλώτας ¹⁰⁸⁰	Τσαλτζιλάρ

Επομένως, οι Καυκάσιοι εγκαταστάθηκαν στα Βαλτόνερα, αποτέλεσαν το 80% των προσφύγων στο Λιμνοχώρι, το 5% των προσφύγων στις Αγραπιδιές, το 50% των προσφύγων στον Άγιο Βαρθολομαίο και το 100% στην Κολχική. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στον Μεσόκαμπο (20%), στο Αντίγονο (90%), στη Βεγόρα (30%), στη Λεβαία (40%) και στο Μανιάκι (5%). Οι Πόντιοι εγκαταστάθηκαν στο Λιμνοχώρι (20%), στις Αγραπιδιές (75%), στον Μεσόκαμπο (79%), στο Αντίγονο (6%), στον Άγιο Βαρθολομαίο (50%), στη Λεβαία (25%) και στο Μανιάκι (95%). Οι Θρακιώτες εγκαταστάθηκαν στις Αγραπιδιές (25%), στον Μεσόκαμπο (1%), στο Αντίγονο (5%) και στη Λεβαία (35%).

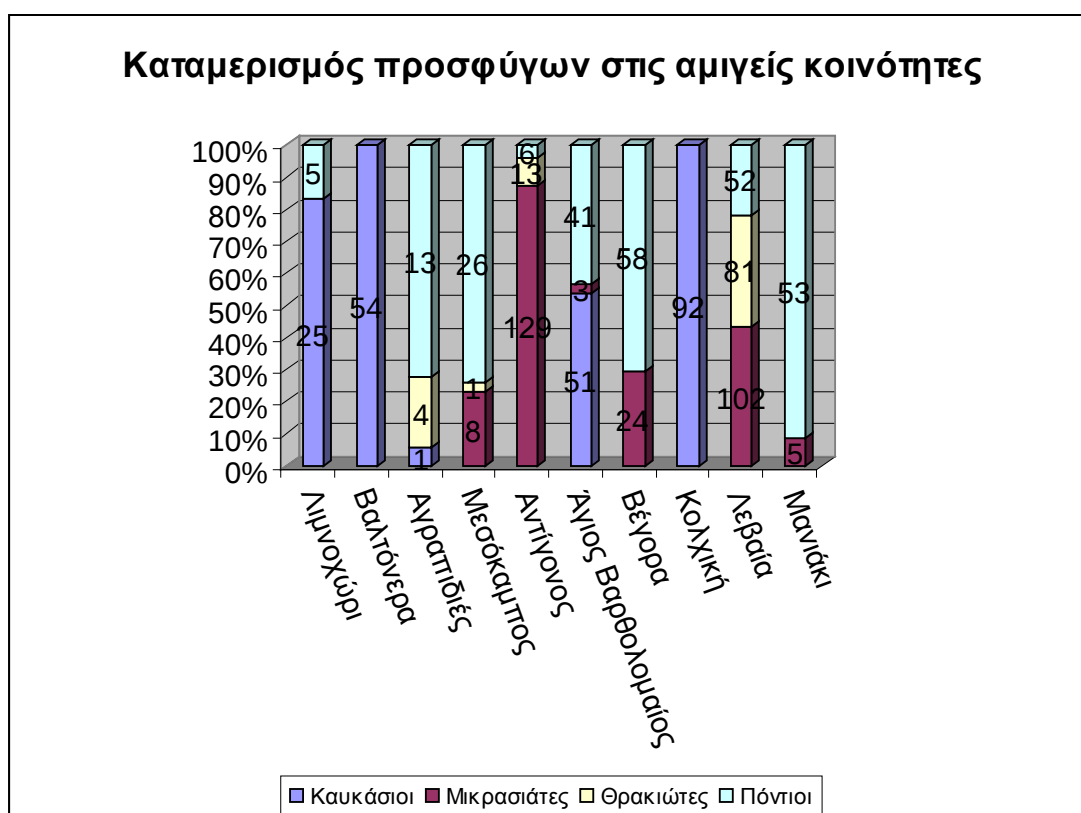
-
1064. Βαρθολώμ (παλαιά ονομασία). Βαρθολωμαίος, σύμφωνα με το Β.Δ. 19.12.1918, Φ.Ε.Κ. Α259/1918. Βαρθολομαίος, σύμφωνα με το Δ. 9.2.1926, Φ.Ε.Κ. Α55/1926. Άγιος Βαρθολομαίος (νέα ονομασία), σύμφωνα με το Δ. 12.3.1928, Φ.Ε.Κ. Α81/1928. Αποτελείται από τους συνοικισμούς Αγίου Βαρθολομαίου και του Σ.Σ. Βεύης, αποσπασθέντα συνοικισμό από την κοινότητα Βεύης, σύμφωνα με το Δ. 11.9.1928, Φ.Ε.Κ. Α194/1928.
1065. Γκόριτσκον (παλαιά ονομασία). Αγραπιδιές (νέα ονομασία), σύμφωνα με το Δ. 24.8.1931/Φ.Ε.Κ. Α301/1931. Προέρχεται από την κοινότητα Αετού.
1066. Κιοσελέρ (παλαιά ονομασία), σύμφωνα με το Β.Δ. 19.12.1918, Φ.Ε.Κ. Α260/1918. Αντίγονος, σύμφωνα με το Δ. 11.9.1928/Φ.Ε.Κ. Α193/1928. Αντιγονεία, σύμφωνα με το Β. Δ. 6.10.1949, Φ.Ε.Κ. Α253/1949. Υπήχθη στο Νομό Φλώρινας από το Νομό Κοζάνης, επαρχία Εορδαίας με Α. Ν. 2086/1939, Φ.Ε.Κ. Α493/1939.
1067. Κάτω Νεβόλιανη (παλαιά ονομασία). Βαλτόνερα (νέα ονομασία), σύμφωνα με το Δ. 4.9.1933, Φ.Ε.Κ. Α260/1933.
1068. Νόβιγκραδ (παλαιά ονομασία). Νέογρατ, σύμφωνα με το Β.Δ. 19.12.1918, Φ.Ε.Κ. Α259/1918. Βέγορα (νέα ονομασία), σύμφωνα με το Δ. 9.2.1926, Φ.Ε.Κ. Α55/1926.
1069. Πλεσεβίτσα (παλαιά ονομασία). Πλησεβίτσα, σύμφωνα με το Β.Δ. 19.12.1918, Φ.Ε.Κ. Α259/1918. Κολχική (νέα ονομασία), σύμφωνα με το Δ. 19.7.1928, Φ.Ε.Κ. Α156/1928.
1070. Έλεβιτς (παλαιά ονομασία). Έλλεβη, σύμφωνα με το Β.Δ. 19.12.1918, Φ.Ε.Κ. Α259/1918. Λακκιά, σύμφωνα με το Δ. 31.8.1926, Φ.Ε.Κ. Α346/1926. Λεβαία (νέα ονομασία), σύμφωνα με το Π.Δ. 500/22.9.1988, Φ.Ε.Κ. 226/10.10.1988.
1071. Τσερκέζκιοϊ (παλαιά ονομασία). Άγιοι Θεόδωροι (ονομασία με τον ερχομό των προσφύγων), Λιμνοχώρι (νέα ονομασία), σύμφωνα με το Δ. 18.7.1934, Φ.Ε.Κ. Α295/1934.
1072. Κολάρτζα (παλαιά ονομασία). Κολάρτζη, σύμφωνα με το Β.Δ. 19.12.1918, Φ.Ε.Κ. Α260/1918. Μανιάκη (νέα ονομασία), σύμφωνα με Δ. 20.1.1927/Φ.Ε.Κ. Α18/1927. Υπήχθη στο Νομό Φλώρινας από το Νομό Κοζάνης, επαρχία Εορδαίας, με Α.Ν. 2086/1939, Φ.Ε.Κ. Α493/1939.
1073. Ορτά Ομπά (παλαιά ονομασία). Μεσόκαμπος (νέα ονομασία), σύμφωνα με το Δ. 24.8.1931/Φ.Ε.Κ. Α301/1931.
1074. Νέος Καύκασος, σύμφωνα με το Δ. 3.5.1925, Φ.Ε.Κ. Α114/1925.
1075. Γκιούλενιτς (παλαιά ονομασία). Ροδώνας (νέα ονομασία), σύμφωνα με το Β.Δ. 24.8.1931, Φ.Ε.Κ. Α301/1931.
1076. Σ.Σ. Βεύης, σύμφωνα με το Δ. 9.2.1926, Φ.Ε.Κ. Α55/1926. Ανήκει στο συνοικισμό Αγίου Βαρθολομαίου.
1077. Σώτερ (παλαιά ονομασία). Σωτήρας (νέα ονομασία). Ανήκει στο Δήμο Αμυνταίου ως συνοικισμός Σωτήρα.
1078. Σπάντσα (παλαιά ονομασία). Φανός (νέα ονομασία), σύμφωνα με το Π.Δ. 26.4.1933, Φ.Ε.Κ. Α104/1933.
1079. Οκλιμέρ (παλαιά ονομασία). Φαράγγι (νέα ονομασία).
1080. Τσαλτζιλάρ (παλαιά ονομασία). Φιλώτας (νέα ονομασία).

Ж ОΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ Ж

	1923		1926									
	Μουσουλμ.		Καυκάσιοι		Μικρασιάτες		Θρακιώτες		Πόντιοι		Διάφοροι	
Ονόματα	Οικ.	άτομα	Οικ.	άτομα	Οικ.	άτομα	Οικ.	άτομα	Οικ.	άτομα	Οικ.	άτομα
Πέτρες	69	400			5	53	20	89	13	53		
Μεσσηνήσι	0	0	27	84	53	269						
Σκλήθρο	170	1100	10	28			23	93				
Ανάργυροι	6	23	36	118					1	3		
Σκοπιά	59	350			22	89	3	16				
Αρμενοχώρι	6	40							36	146		
Νεοχωράκι	26	130	29	100	2	11						
Τριπόταμος	0	0	27	91							3	
Άνω Κλεινές	147	896			13	54	72	297	4	18	1	6
Κάτω Κλεινές	49	320	74	248			2	13			1	3
Μελίτη	90	370	20	62	10	43	2	15	24	76	1	5
Κάτω Καλλινίκη	0	0							24	81		
Πολυπλάτανος	11	45							29	111		
Αμμοχώρι	8	60	17	61	2	4			29	107		
Νίκη	16	81							18	68		
Λευκώνας	40	270			41	144						
Λαιμός	20	123			30	110					5	30

Η εγκατάσταση των διαφορετικής προέλευσης προσφύγων κατά οικισμό έχει ως εξής:

Οι Καυκάσιοι εγκαθίστανται στον Πελαργό (2%), στον Ροδώνα (100%), στον Σωτήρα (55%), στον Φανό (81%), στο Φαράγγι (5%), στον Νέο Καύκασο (100%) και στον Σιδηροδρομικό Σταθμό Βεύης (100%). Οι Μικρασιάτες εγκαθίστανται στην Πύλη (100%), στον Σωτήρα (5%), στο Φαράγγι (3%), στον Φιλώτα (35%). Οι Θρακιώτες εγκαθίστανται στον Σωτήρα (40%), στον Φανό (15%), στο Φαράγγι (90%) και στον Φιλώτα (65%). Οι Πόντιοι εγκαθίστανται στον Πελαργό (90%).

β) Καταμερισμός των προσφύγων στις μικτές κοινότητες

Η δημογραφική σύνθεση των μικτών οικισμών αποδίδεται από τον πίνακα:

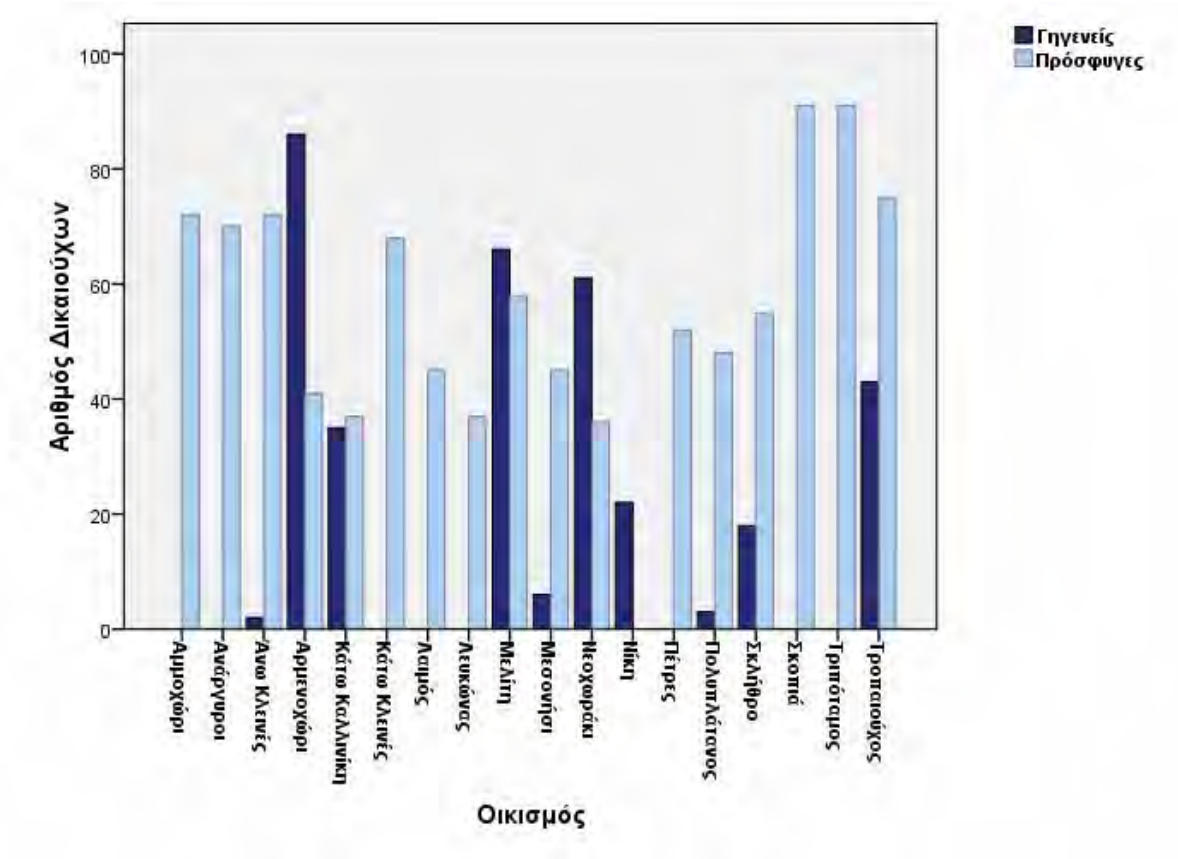

Διανομές γαιών

Η μετοίκηση προσφυγικού πληθυσμού στην περιοχή της Φλώρινας ακολουθήθηκε από μια διανομή γαιών προς αυτούς, ως αποτέλεσμα της ανταλλαγής πληθυσμών και του κρατικού σχεδίου αποκατάστασης των προσφύγων. Οι πρώτες διανομές άρχισαν το 1923. Οι περισσότερες, όμως, ξεκίνησαν το 1928 και ολοκληρώθηκαν μέσα στη δεκαετία του '30. Στην Πρέσπα, οι διανομές άρχισαν τη δεκαετία του '30. Ωστόσο, η ολοκλήρωσή τους, εξαιτίας των δυσκολιών που ανέκυψαν, καθυστέρησε αρκετά χρόνια, ενώ σε ορισμένες περιοχές της Φλώρινας έγιναν περισσότερες από μία διανομές. Τις δεκαετίες 1950-60 έγιναν και οι διανομές των οικοπέδων. Οι πρόσφυγες του νομού θεωρήθηκαν, αρχικά, ως δικαιούχοι 30 στρεμμάτων. Η θέσπιση του Νόμου 4121/1929 προέβλεπε τον χαρακτηρισμό 14 χωριών της περιοχής ως παραμεθορίων, με προνόμια στην κάλυψη των αναγκών τους και με ιδιαίτερες φοροαπαλλαγές και τροποποιήσεις στο όριο του κλήρου που δικαιούνταν οι κάτοικοι, με αποτέλεσμα την οικονομική αναβάθμιση της περιοχής. Ωστόσο, η διανομή γαιών υπήρξε ανισομερής ανάμεσα στους δικαιούχους, ικανοποιώντας διάφορα κριτήρια που καθορίζονταν από την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (Ε.Α.Π.), π.χ. αν μετοικούσαν σε ορεινούς οικισμούς, ημιορεινούς ή πεδινούς, ο αριθμός των μελών οικογενείας κ.λ.π. Παράλληλα, στους μικτούς οικισμούς, έγινε διανομή γαιών σε γηγενείς κατοίκους ακτήμονες στο πλαίσιο της απαλλοτρίωσης. Αν επιχειρήσουμε να αναλύσουμε περαιτέρω την κατανομή των γαιών στους προσφυγικούς πληθυσμούς, θα προκύψουν τα εξής:

α) Μικτοί οικισμοί

Στους μικτούς οικισμούς παραχωρήθηκαν κτήματα τόσο στους πρόσφυγες όσο και σε ακτήμονες γηγενείς κατοίκους. Με βάση τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από την Υπηρεσία Εγγείων Βελτιώσεων της Νομαρχίας Φλώρινας και προήλθαν από έγγραφα τελικών διανομών στους οικισμούς αυτούς, μπορούμε να διακρίνουμε έναν πρώτο βαθμό ανάλυσης στη σύγκριση μεταξύ γηγενών και προσφύγων, στους οποίους διανεμήθηκαν γαίες στα χωριά αυτά.

Διανομές γαιών σε γηγενείς και πρόσφυγες στα μικτά χωριά.

Το γράφημα καταδεικνύει τους οικισμούς, στους οποίους δόθηκαν γαίες μόνο στον προσφυγικό πληθυσμό. Τα χωριά είναι τα εξής: Αμμοχώρι, Ανάργυροι, Κάτω Κλεινές, Λαιμός, Λευκώνας, Πέτρες, Σκοπιά και Τριπόταμος. Αντίθετα, στον οικισμό Νίκη κτήματα διανεμήθηκαν μόνο σε γηγενείς ακτήμονες. Από τα υπόλοιπα μικτά χωριά, στο Αρμενοχώρι, τη Μελίτη και το Νεοχωράκι περισσότεροι είναι οι γηγενείς κάτοικοι που πήραν κτήματα κατά τη διανομή γαιών. Αντίθετα, στις Ανω Κλεινές, στην Κάτω Καλλινίκη, στο Μεσσήσι, στον Πολυπλάτανο, στο Σκλήθρο και στον Τροπαιούχο υπερτερούν σημαντικά οι πρόσφυγες στη λήψη γαιών.

Τα ποσοστά των γηγενών και των προσφύγων σε σχέση με τον συνολικό αριθμό δικαιούχων για τα μικτά χωριά είναι τα εξής:

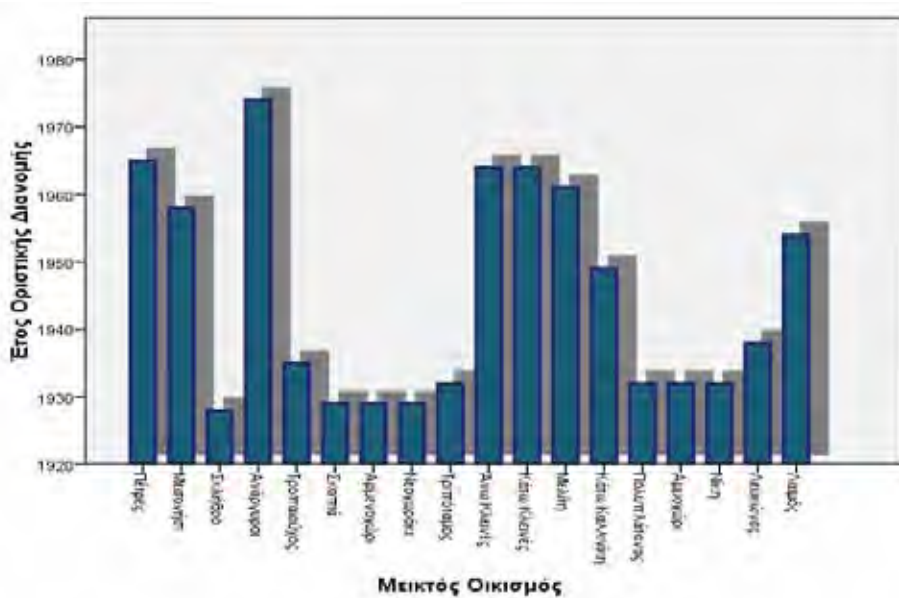
Οικισμός	Ποσοστό Γηγενών Δικαιούχων	Ποσοστό Προσφύγων Δικαιούχων
Αμμοχώρι	0%	100%
Ανάργυροι	0%	100%
Ανω Κλεινές	2,7%	97,3%

Ж ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ Ж

Αρμενοχώρι	67,72%	32,28%
Κάτω Καλλινίκη	48,61%	51,39%
Κάτω Κλεινές	0%	100%
Λαιμός	0%	100%
Λευκώνας	0%	100%
Μελίτη	53,22%	46,78%
Μεσονήσι	11,77%	88,23%
Νεοχωράκι	62,89%	37,11%
Νίκη	100%	0%
Πέτρες	0%	100%
Πολυπλάτανος	5,81%	94,12%
Σκλήθρο	24,66%	75,34%
Σκοπιά	0%	100%
Τριπόταμος	0%	100%
Τροπαιούχος	26,44%	63,56%
Σύνολο	25,62%	74,38%

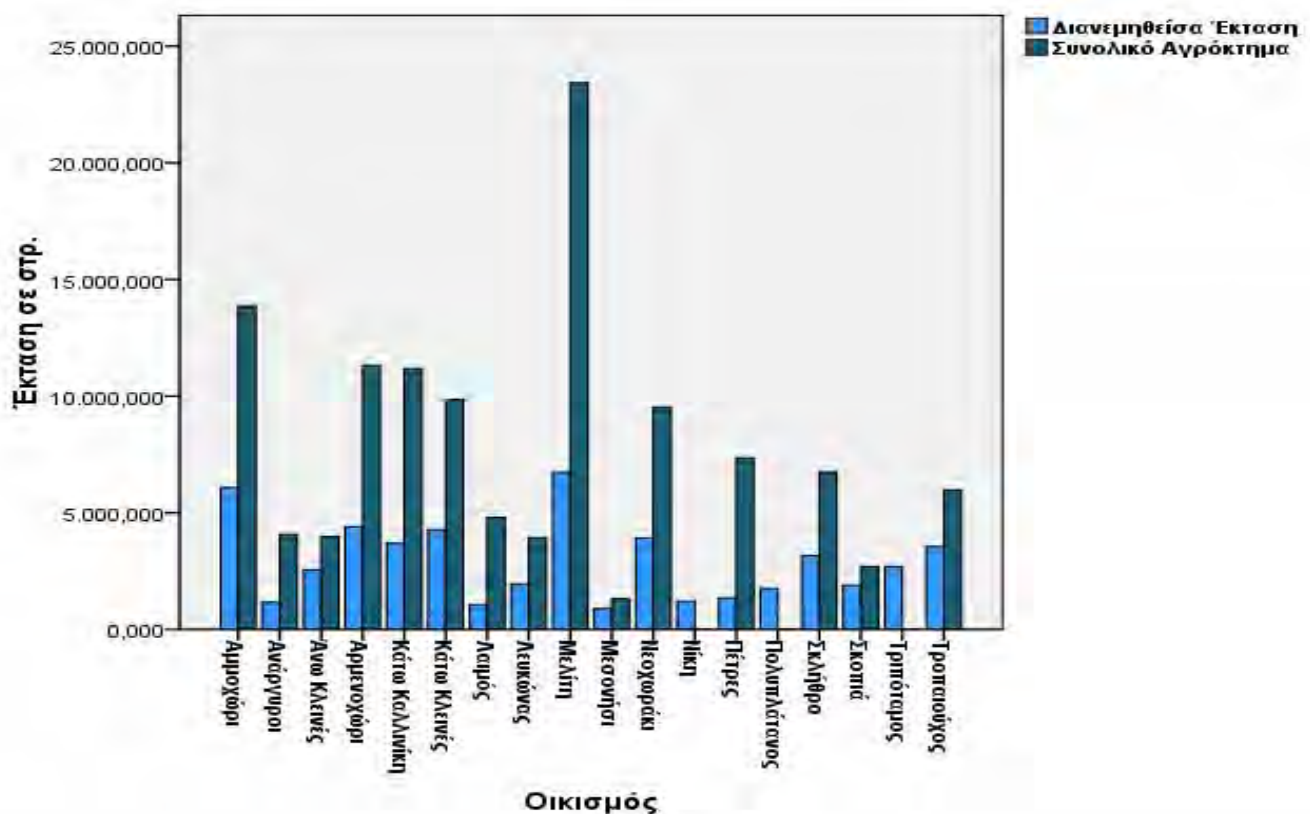
Πίνακας ποσοστού γηγενών και προσφύγων δικαιούχων γαιών.

Η οριστική διανομή γαιών στους μικτούς οικισμούς πραγματοποιήθηκε από το 1928 μέχρι το 1974, ένα αρκετά ευρύ διάστημα. Η διανομή οριστικοποιείται νωρίτερα στο Σκλήθρο ενώ ακολουθούν η Σκοπιά, το Αρμενοχώρι και το Νεοχωράκι το 1929, ο Τριπόταμος, ο Πολυπλάτανος, το Αμμοχώρι και η Νίκη το 1933, ο Τροπαιούχος το 1935, ο Λευκώνας το 1938, η Κάτω Καλλινίκη το 1949, ο Λαιμός το 1954, το Μεσονήσι το 1958, η Μελίτη το 1961, η Κολχική και ο Φιλώτας το 1963, οι Άνω και Κάτω Κλεινές το 1964 και οι Ανάργυροι το 1974. Τα έτη των οριστικών διανομών παραθέτονται στο γράφημα που ακολουθεί:

Έτη οριστικής διανομής στους μικτούς οικισμούς.

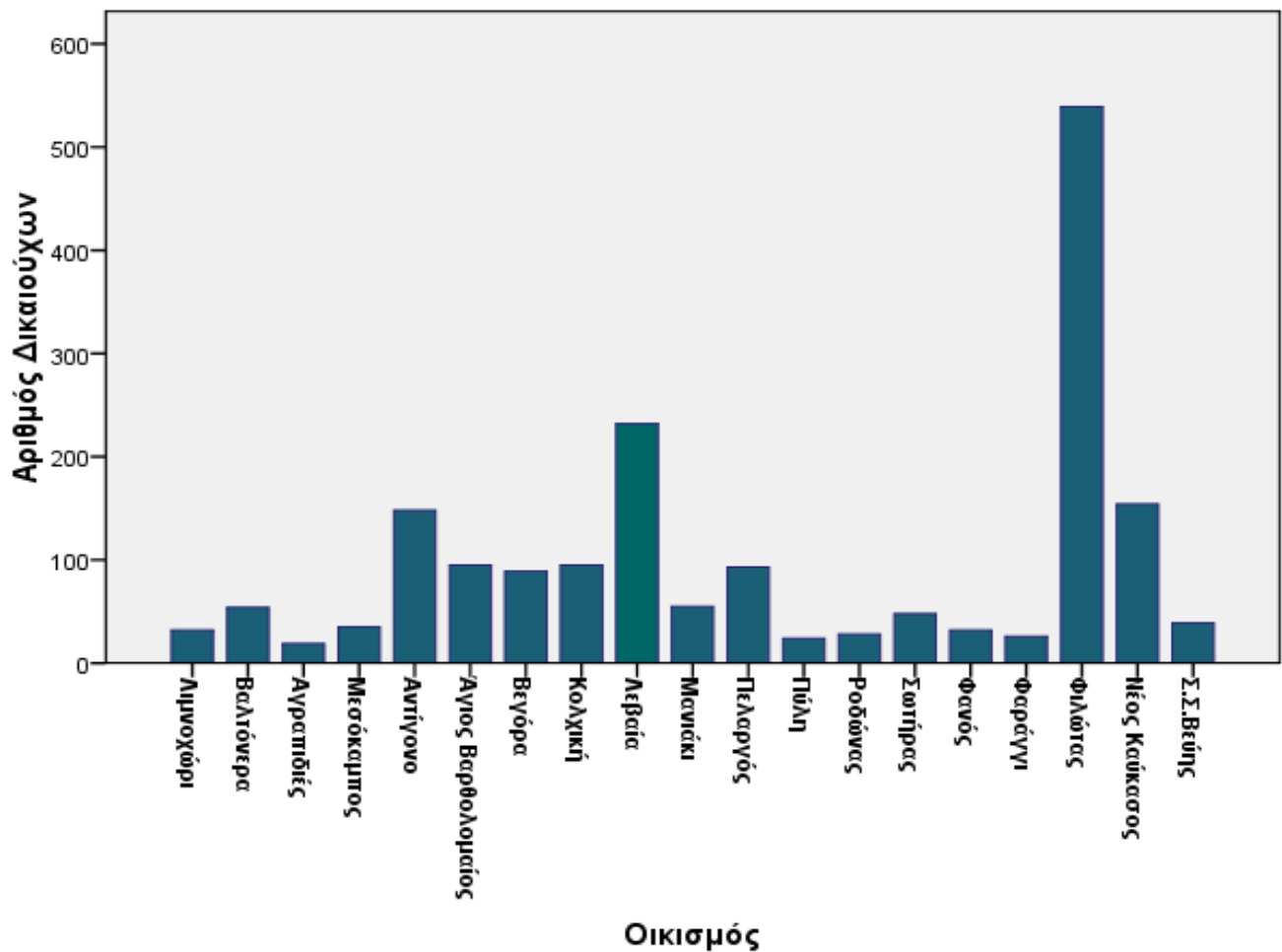
Στους δικαιούχους πρόσφυγες και γηγενείς διανεμήθηκαν τμήματα γης που ανήκαν στα συνολικά αγροκτήματα κάθε οικισμού. Η σχέση μεταξύ της διανεμηθείσας γης σε σχέση με το συνολικό αγρόκτημα κάθε οικισμού γίνεται φανερή στο παρακάτω σχεδιάγραμμα. Επιπλέον, μπορεί κανείς να αναγνωρίσει ποια αγροκτήματα θεωρούνται τα μεγαλύτερα και σε ποιες περιοχές έγινε η μεγαλύτερη διανομή γαιών. Επομένως, παρατηρούμε ότι το μεγαλύτερο αγρόκτημα για τους μικτούς οικισμούς είναι αυτό της Μελίτης, όπου και γίνεται και η μεγαλύτερη διανομή γαιών τόσο σε πρόσφυγες όσο και σε γηγενείς κατοίκους. Ακολουθούν τα αγροκτήματα Αμμοχωρίου, Αρμενοχωρίου και Κάτω Καλλινίκης, με λίγο μικρότερα των Κάτω Κλεινών και του Νεοχωρακίου. Μικρότερης έκτασης είναι τα αγροκτήματα Πετρών, Σκλήθρου και Τροπαιούχου, ενώ ακολουθούν τα αγροκτήματα Λαιμού, Αναργύρων, Άνω Κλεινών, Λευκώνα και Σκοπιάς, με μικρότερα αγροκτήματα μικτού οικισμού αυτό του Μεσονησίου. Για τα αγροκτήματα του Τριποτάμου, του Πολυπλατάνου και της Νίκης δε βρέθηκαν διασταυρώσιμα στοιχεία. Αντίστοιχα, όπως προαναφέρθηκε, η μεγαλύτερη διανεμηθείσα έκταση βρίσκεται στον οικισμό Μελίτης, με επόμενο το Αμμοχώρι. Μικρότερη έκταση διανεμήθηκε στους οικισμούς Αμμοχωρίου, Κάτω Κλεινών, Νεοχωρακίου και Τροπαιούχου, με αμέσως επόμενους τους οικισμούς των Άνω Κλεινών, Σκλήθρου και Τριποτάμου. Κτήματα με μικρότερη έκταση διανεμήθηκαν στους οικισμούς Σκοπιάς, Πολυπλατάνου και Λευκώνα. Στους υπόλοιπους οικισμούς (Αναργυροι, Λαιμό, Μεσονήσι, Νίκη και Πέτρες) διανεμήθηκαν πολύ μικρότερες εκτάσεις.

Γράφημα διανεμηθεισών εκτάσεων σε σχέση με τα συνολικά αγροκτήματα στους μικτούς οικισμούς.

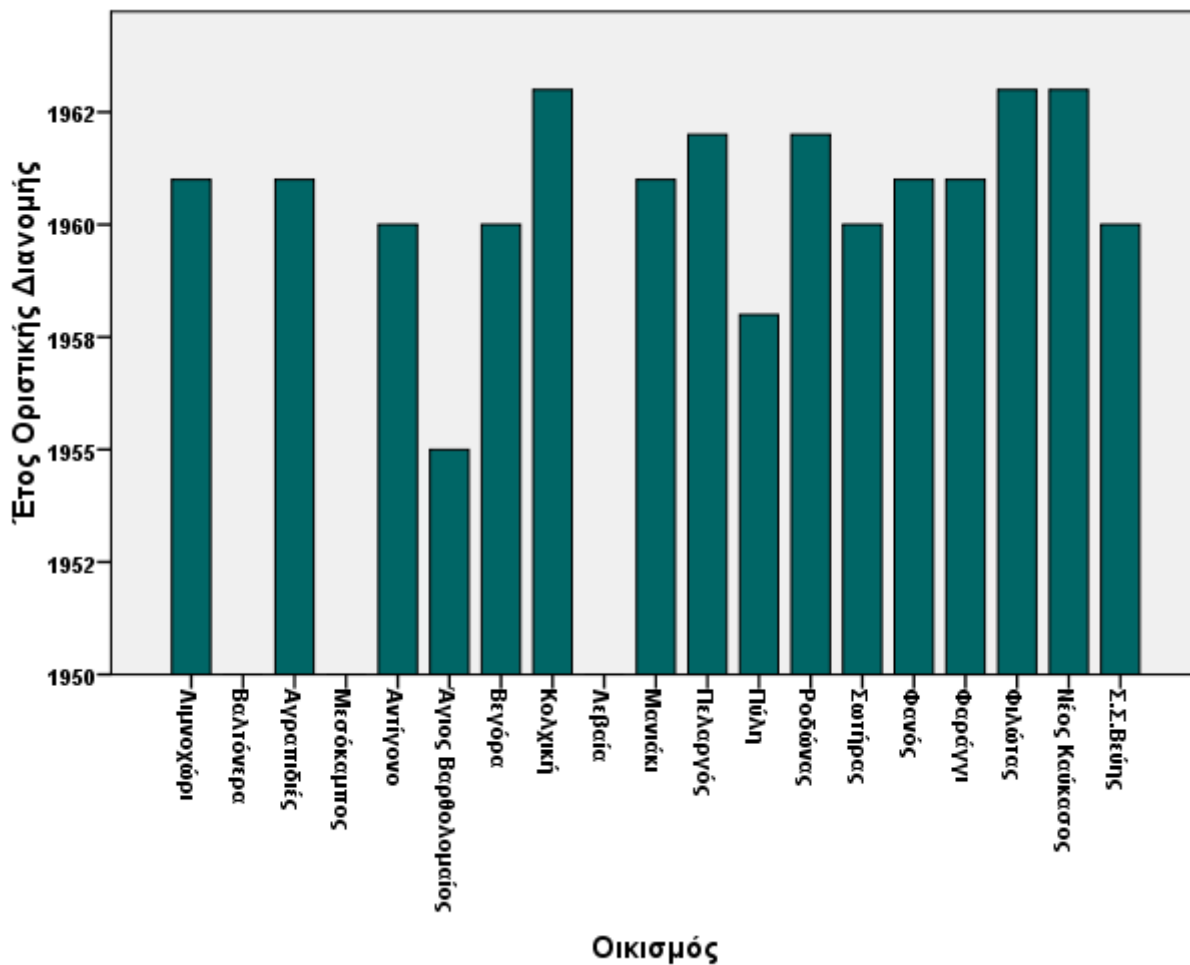
β) Αμιγώς προσφυγικοί οικισμοί

Οι αμιγώς προσφυγικοί οικισμοί προήλθαν από εγκατάσταση κατοίκων α) σε μη κατοικημένες περιοχές (Ν. Καύκασος, Σ.Σ. Βεύης), β) σε τουρκικά τσιφλίκια, γ) σε πρώην μουσουλμανικούς οικισμούς. Με βάση τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν, οι δικαιούχοι γαιών στους οικισμούς αυτούς ήταν οι εξής:

Πρόσφυγες κάτοικοι, δικαιούχοι γαιών κατά την οριστική διανομή.

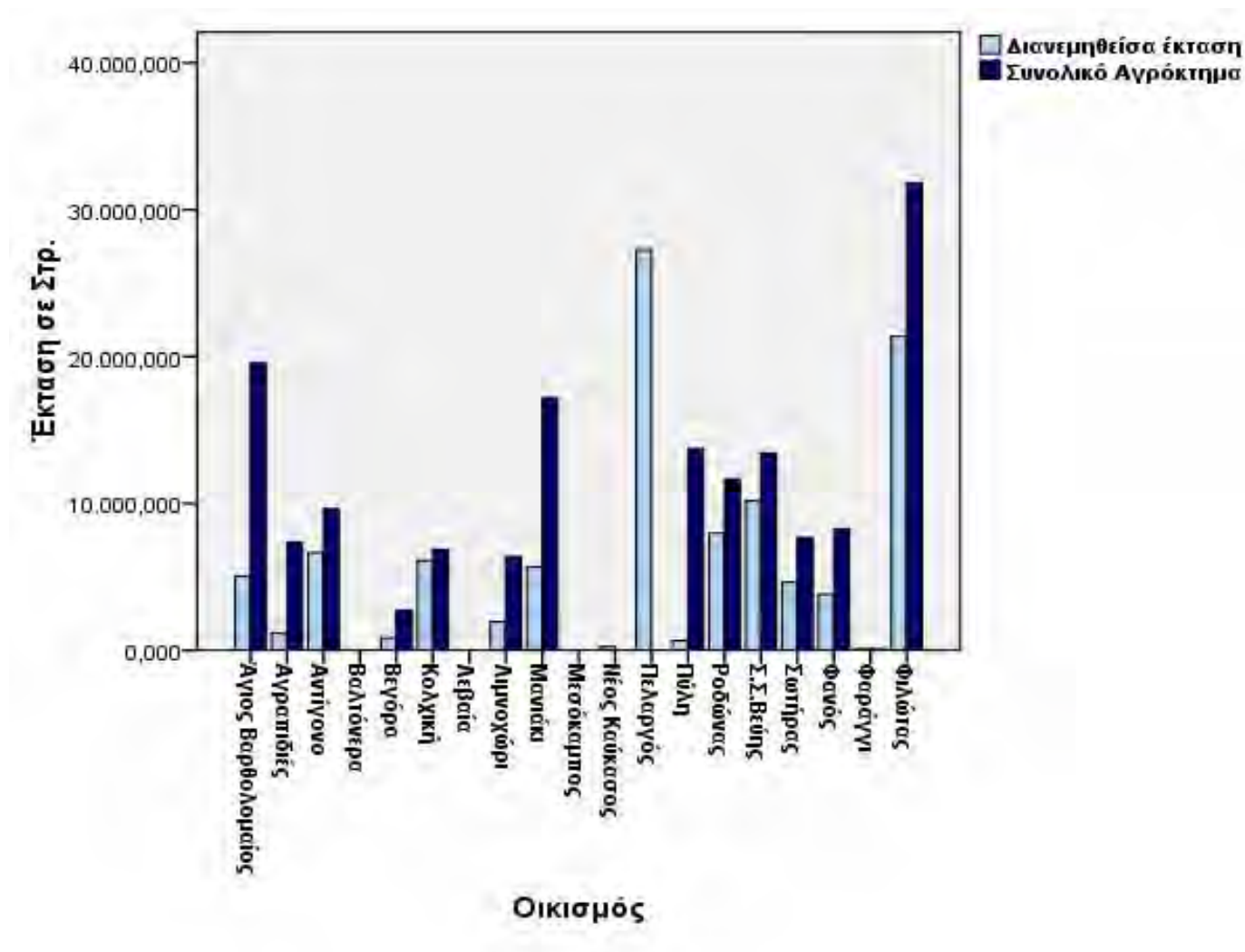
Οι δικαιούχοι κάτοικοι του Φιλώτα υπερτερούν κατά πολύ έναντι των κατοίκων των άλλων οικισμών, γεγονός που δικαιολογείται και από τη μεγάλη συγκέντρωση προσφυγικού πληθυσμού στον οικισμό αυτό. Ακολουθεί η Λεβαΐα, το Αντίγονο και ο Νέος Καύκασος, ενώ σε μικρότερο αριθμό λαμβάνουν κτήματα οι κάτοικοι των οικισμών Αγίου Βαρθολομαίου, Κολχικής, Βεγόρας και Πελαργού. Το Μανιάκι, ο Σωτήρας και τα Βαλτόνερα έχουν ακόμα μικρότερο αριθμό δικαιούχων γαιών, ενώ οι δικαιούχοι του Σ.Σ. Βεύης, Λιμνοχωρίου, Μεσοκάμπου, Αγραπιδιών, Πύλης, Ροδόνα, Φανού και Φαραγγιού είναι πολύ λιγότεροι.

Έτη οριστικής διανομής σε αμιγώς προσφυγικούς οικισμούς.

Επομένως, οι διανομές γαιών στους αμιγώς προσφυγικούς οικισμούς υλοποιούνται την περίοδο 1954-1964. Η καθυστέρηση θα πρέπει να αποδοθεί, κυρίως, στην αβελτηρία των κρατικών μηχανισμών αλλά και στην απουσία συνδικειδικτών, κάτι που επιτάχυνε τις διαδικασίες στα μικτά χωριά, ή ακόμα και στην εμφυλιακή περίοδο και τα προβλήματά της. Είναι, μάλιστα, πιθανό να υπήρξε μέρος των σχεδίων του μετεμφυλιακού κράτους και του βασιλιά να ανταμείψει ή να επιβάλλει κυρώσεις. Πρώτα ολοκληρώθηκαν οι διαδικασίες στον Άγιο Βαρθολομαίο (1954), ακολούθησε το 1958 η Πύλη, το 1960 ο Αντίγονος, η Βεγόρα, το Μανιάκι, ο Ροδώνας και ο Σωτήρας, το 1961 ο Πελαργός, ο Φανός, ο Φιλώτας, το 1963 ο Νέος Καύκασος, ο Σταθμός Βεύης και, τέλος, το 1964 το Λιμνοχώρι και οι Αγραπιδιές. Για τα Βαλτόνερα, τον Μεσόκαμπο και τη Λεβαία δε στάθηκε δυνατό να βρεθούν στοιχεία, καθώς η έρευνα στα Αρχεία της Υπηρεσίας Εγγείων Βελτιώσεων δεν απέφερε καρπούς, είτε γιατί οι διαδικασίες δεν έχουν οριστικοποιηθεί και βρίσκονται σε εκκρεμότητα λόγω δικαστικών διαφορών είτε λόγω διαδικασιών δήμευσης εκτάσεων από το κράτος κατά τον Εμφύλιο είτε διότι τα στοιχεία απεκρύβησαν.

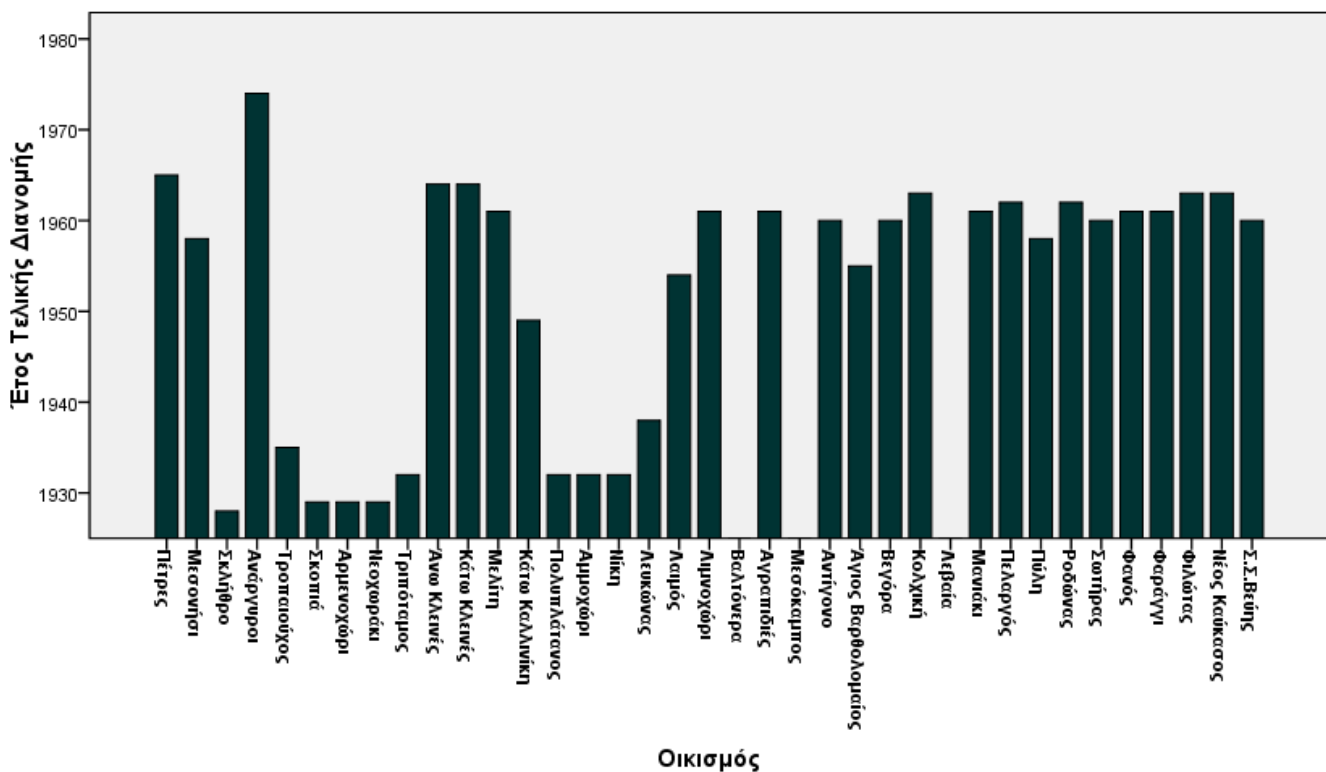
Τέλος, αναφορικά με το σύνολο των γαιών που διανεμήθηκαν στο πλαίσιο των οριστικών διανομών, διασώζονται πλήρη στοιχεία για τους εννέα οικισμούς, ενώ είναι σίγουρο ότι για τον Φιλώτα πραγματοποιήθηκε και δεύτερη, πλην της οριστικής, διανομή. Τα παρεχόμενα στοιχεία για το σύνολο των γαιών που διανεμήθηκαν ανά οικισμό μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι μεγαλύτερες εκτάσεις που δόθηκαν, ήταν εκείνες του Πελαργού, του Φιλώτα και σε πολύ μικρότερο μέγεθος του Αγίου Βαρθολομαίου, του Αντιγόνου, της Κολχικής, του Μανιακίου, του Ροδώνα, του Σωτήρα, του Φανού και του Σ.Σ. Βεύης. Αντίθετα, ελάχιστες είναι οι εκτάσεις που μοιράζονται στις Αγραπιδιές, τη Βεγόρα, το Λιμνοχώρι, το Νέο Καύκασο και την Πύλη. Στοιχεία για τα Βαλτόνερα, τη Λεβαία, τον Μεσόκαμπο και το Φαράγγι δε στάθηκε δυνατό να βρεθούν.

Γράφημα διανεμηθεισών εκτάσεων σε σχέση με τα συνολικά αγροκτήματα στους αμιγώς προσφυγικούς οικισμούς.

Συμπεράσματα

Αν εξετάσει κανείς, συνολικά, τα έτη στα οποία οριστικοποιήθηκε η διανομή γαιών στους οικισμούς όπου εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες, θα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το ζήτημα της διανομής λύθηκε πολύ πιο γρήγορα στους μικτούς οικισμούς, παρά στους προσφυγικούς. Όπως φαίνεται από το διάγραμμα που ακολουθεί, οι περισσότεροι οικισμοί οριστικοποίησαν τις διανομές σε κατοίκους τους κατά τη δεκαετία 1960-1970, πολύ αργότερα από την αρχική διανομή γαιών της Ε.Α.Π., γεγονός που υποδεικνύει πιθανά προβλήματα στην τελική παράδοση των αγροκτημάτων στους δικαιούχους τους.

Έτη οριστικών διανομών σε μικτούς και προσφυγικούς οικισμούς.

Τα αποτελέσματα της προσφυγικής εγκατάστασης στη δημογραφική σύνθεση της περιοχής αλλά και στην οικονομική της συγκρότηση δεν άργησαν να διαφανούν. Οι καλλιεργημένες εκτάσεις του νομού από 244.968 στρέμματα που ήταν το 1923, αυξήθηκαν έως το 1929 σε 412.393 στρέμματα. Η παραδοσιακή καλλιέργεια των δημητριακών ενισχύθηκε και η αξία του παραγομένου κρασιού έφτασε το 1928 στο ύψος των 19.467.855 δραχμών. Η παραγωγή καπνού στην περιοχή σημείωσε εντυπωσιακή άνοδο, αφού οι 25.652 οκάδες του έτους 1922 έγιναν 274.472 οκάδες το 1929. Μέχρι το 1928 είχαν ιδρυθεί στη Φλώρινα 39 Ενώσεις Γεωργικών Συνεταιρισμών με 7.599 μέλη, γεγονός που, παράλληλα με την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας, συνέβαλε στην αύξηση του εισοδήματος των αγροτών, αλλά και στη βελτίωση του επιπέδου της παραγωγής.

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ

Συγκριτική προσέγγιση της δημογραφικής εξέλιξης των γηγενών, μικτών και προσφυγικών οικισμών του Νομού Φλώρινας

Η ανάλυση, που θα ακολουθήσει, αφορά στην παρουσίαση των δημογραφικών εξελίξεων στα γηγενή, μικτά και προσφυγικά χωριά της Φλώρινας καθώς και στη σύγκρισή τους. Για λόγους πρακτικούς αλλά και στατιστικούς, κρίθηκε απαραίτητος ένας διαχωρισμός σε χρονικές περιόδους. Αυτές είναι: α) 1920-1940, β) 1940-1961, γ) 1961-1981 και, τέλος, δ) 1981-2001.

α) Η χρονική περίοδος 1920-1940

Κατά την εξεταζόμενη περίοδο, παρατηρείται μία φανερή αύξηση του πληθυσμού για τα γηγενή, τα μικτά αλλά και τα προσφυγικά χωριά. Εξαιρέση σε αυτό αποτελεί η περίοδος 1920-1928 για τα μικτά χωριά, όπου εντοπίζεται μείωση του πληθυσμού κατά 7,1%. Έτσι, την περίοδο 1920-1940, τα προσφυγικά χωριά παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη ποσοστιαία αύξηση πληθυσμού (95,1%), τα γηγενή παρουσιάζουν αύξηση κατά 30% και τα μικτά εμφανίζουν τη μικρότερη αύξηση, ποσοστού 20,3%. Αξίζει ακόμη να τονιστεί ότι στα μικτά χωριά ο πληθυσμός φαίνεται να αυξάνει υπερβολικά από το 1928 και μετά.

Για τα γηγενή χωριά, η αύξηση αυτή θα πρέπει να αποδοθεί στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων. Στην περίπτωση των προσφυγικών χωριών, η έλευση των προσφύγων (οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στα έως τότε μουσουλμανικά χωριά ήταν το 1928 κατά 2.056 περισσότεροι από τους μουσουλμάνους που αποχώρησαν) καθώς και η δημιουργία δύο νέων χωριών (Μανιάκι και Αντίγονο), των οποίων ο πληθυσμός συμπεριλήφθηκε στην απογραφή του 1940 και ανερχόταν συνολικά στα 1.026 άτομα, θα μπορούσαν να εξηγήσουν την αύξηση του πληθυσμού την περίοδο 1920-1941. Τέλος, αναφορικά με τα μικτά χωριά, αν και 6 (Σκλήθρο, Πέτρες, Τροπαιούχος, Σκοπιά, Άνω Κλεινές και Λευκώνας) από τα 18 παρουσιάζουν μείωση του πληθυσμού τους, η γενική εικόνα είναι αυτή της αύξησης.

β) Η χρονική περίοδος 1940-1961

Κατά την εξεταζόμενη περίοδο παρατηρείται μία γενικότερη καθοδική πορεία του πληθυσμού των γηγενών, των μικτών αλλά και των προσφυγικών χωριών. Αυτή παρουσιάζεται πολύ πιο έντονα στην περίπτωση των γηγενών χωριών, ενώ στην περίπτωση των μικτών χωριών παρατηρείται, μετά την κάθοδο, μία σταθεροποίηση του πληθυσμού. Στην περίπτωση των προσφυγικών χωριών, αν και η καθοδική τάση εμφανίζεται έντονα την περίοδο 1940-1951, παρατηρείται κατά τη δεκαετία 1951-1961 μία ανάκαμψη του πληθυσμού της τάξεως του 8%. Έτσι, την περίοδο 1940-1961, τα γηγενή χωριά χάνουν το 32,8% του πληθυσμού τους, τα προσφυγικά το 24,4%, ενώ τα μικτά το 16,9%. Τέλος, την περίοδο 1940-1951 τα γηγενή χωριά χάνουν το 28%, τα προσφυγικά το 27% και τα μικτά το 9,4% του πληθυσμού τους. Κατά την εξεταζόμενη περίοδο παρατηρείται μία γενικότερη καθοδική πορεία του πληθυσμού των γηγενών, των μικτών αλλά και των προσφυγικών χωριών. Αυτή παρουσιάζεται πολύ πιο έντονα στην περίπτωση των γηγενών χωριών.

Η μείωση του πληθυσμού των γηγενών χωριών (32,8%) από το 1940-1960, θα μπορούσε να αποδοθεί στις κατοχικές περιπέτειες της περιοχής και στις επιπτώσεις του Εμφυλίου Πολέμου, οι οποίες, εκτός των άλλων, οδήγησαν στη μετανάστευση μεγάλου μέρους του πληθυσμού. Οι κατοχικές περιπέτειες και ο Εμφύλιος φαίνεται να επηρεάζουν ταυτόχρονα και τα προσφυγικά και τα μικτά χωριά την περίοδο 1940-1951, τα οποία χάνουν το 27% και 9,4% του πληθυσμού τους, αντίστοιχα. Αντίθετα, οι επιπτώσεις της Κατοχής και του Εμφυλίου καθώς και το μεταναστευτικό ρεύμα προς την Αμερική, τον Καναδά, τη Γερμανία αλλά και την Αυστραλία, το οποίο ξεκίνησε κατά τις δεκαετίες του '50 και του '60, δε φαίνεται να επηρεάζουν τα προσφυγικά χωριά, καθώς την περίοδο 1951-1961 ανακάμπτουν πληθυσμιακά, αυξάνοντας τον πληθυσμό τους σε ποσοστό 3,6%.

γ) Η χρονική περίοδος 1961-1981

Κατά την εικοσαετία 1961-1981 παρατηρείται μία καθοδική πορεία στον πληθυσμό των γηγενών και των μικτών χωριών. Και στις δύο περιπτώσεις, αυτή η τάση παρουσιάζεται πολύ πιο έντονα την περίοδο 1961-1971, ενώ κατά την περίοδο 1971-1981, κυρίως στην περίπτωση των μικτών χωριών, εντοπίζεται μία σταθεροποιητική τάση. Αντίθετα, η πληθυσμιακή εξέλιξη των προσφυγικών χωριών εμφανίζεται ως αύξουσα (κυρίως τη δεκαετία 1961-1971) και ελαφρώς σταθεροποιητική. Έτσι, κατά την εξεταζόμενη περίοδο ο πληθυσμός των γηγενών χωριών μειώνεται κατά 35,3%, των μικτών κατά 29,5%, ενώ ο πληθυσμός των προσφυγικών χωριών αυξάνεται κατά 11,5%. Τέλος, την περίοδο 1961-1971, ο πληθυσμός των γηγενών χωριών μειώνεται κατά 29,1%, των μικτών κατά 25,5%, ενώ ο πληθυσμός των προσφυγικών χωριών αυξάνεται κατά 10,6%. Το μεταναστευτικό ρεύμα προς τη Γερμανία, την Αυστραλία, την Αμερική και τον Καναδά φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο στη μείωση του πληθυσμού των γηγενών –κυρίως- αλλά και των μικτών χωριών, αφού κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο ο πληθυσμός τους μειώνεται κατά 35,3% και 29,5%, αντίστοιχα. Αντίθετα, ο πληθυσμός των προσφυγικών χωριών φαίνεται να αυξάνεται (10,6%), γεγονός που θα μπορούσε να οφείλεται στο μικρό ποσοστό μετανάστευσης, στην έλευση νέων προσφύγων και στη δημιουργία τριών νέων χωριών (Φαράγγι, Φιλώτας, Πελαργός), που συμπεριλήφθηκαν για πρώτη φορά στην απογραφή του 1971 και μετρούσαν στο σύνολό τους 2.146 άτομα (το 32% του συνολικού πληθυσμού των προσφυγικών χωριών κατά την απογραφή του 1971).

δ) Η χρονική περίοδος 1981-2001

Την περίοδο 1981-2001 και οι τρεις κατηγορίες χωριών εμφανίζουν μία σταθεροποιητική τάση στον πληθυσμό τους. Στην περίπτωση των γηγενών και των μικτών χωριών, αυτή η τάση παρουσιάζεται ως φθίνουσα, πιο έντονα για τα γηγενή χωριά. Αντίθετα, στα προσφυγικά χωριά παρατηρείται μία ελαφρώς αυξητική πορεία του πληθυσμού, η οποία οφείλεται στην ανοδική πληθυσμιακή πορεία κατά την περίοδο 1981-1991. Έτσι, ο πληθυσμός των γηγενών χωριών, κατά τους εξεταζόμενους χρόνους, μειώθηκε κατά 3,9%, των μικτών κατά 2,7%, ενώ ο πληθυσμός των προσφυγικών χωριών αυξήθηκε κατά 9,9%. Να σημειωθεί ότι τη δεκαετία 1981-1991, ο πληθυσμός των γηγενών χωριών μειώθηκε κατά 1,3%, των μικτών χωριών κατά 0,3%, ενώ των προσφυγικών χωριών αυξήθηκε κατά 18,5%. Τέλος, την περίοδο 1991-2001, ο πληθυσμός των γηγενών χωριών μειώθηκε κατά 2,6%, των μικτών κατά 2,4%, ενώ των προσφυγικών κατά 7,2%. Η αλλαγή της μεταναστευτικής πολιτικής σε χώρες υποδοχής Ελλήνων μεταναστών, η επενδυτική διάθεση κατοίκων της Φλώρινας και οι επιδόσεις των χωριών της στον χειμερινό τουρισμό ή στον αγροτουρισμό (κυρίως λόγω της ένταξης της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το συνακόλουθο δέλεαρ των ευρωπαϊκών προγραμμάτων για τη δημιουργία τουριστικών υποδομών σε δυσπρόσιτες ορεινές περιοχές) καθώς και η δημιουργία έργων υποδομής στην ευρύτερη περιοχή της Φλώρινας, οδήγησαν σε μία σταθεροποίηση της δημογραφικής εξέλιξης των γηγενών και μικτών χωριών την περίοδο 1981-1991, αφού ο πληθυσμός τους μειώθηκε κατά 1,3% και 0,3%, αντίστοιχα. Αντίθετα, ο πληθυσμός των προσφυγικών χωριών αυξήθηκε κατά 18,5%, κάτι που θα μπορούσε να αποδοθεί στη γεωγραφική θέση των χωριών αυτών (η δημιουργία δύο εργοστασίων καθώς και η ανάπτυξη και άλλων παρόμοιων μεγάλων μονάδων της ΔΕΗ στην πεδιάδα του Αμυνταίου, όπου βρίσκονται τα 11 από τα 16 προσφυγικά χωριά) αλλά και στην εμφάνιση δύο νέων χωριών (Πύλη, Σωτήρας) και στην επανεμφάνιση του χωριού Σ.Σ. Βεύης, που προσθέτουν 329 άτομα στον συνολικό πληθυσμό των προσφυγικών χωριών, κατά την απογραφή του 1991 και έπειτα.

Τέλος, τη χρονική περίοδο 1991-2001, εντοπίζεται σταθεροποίηση των πληθυσμών κυρίως στα μικτά (2,4%) και γηγενή (2,6%) χωριά. Αντίθετα, στα προσφυγικά παρατηρείται μείωση του πληθυσμού κατά 7,2%, η οποία θα μπορούσε να οφείλεται στην υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου στα γύρω από την βιομηχανική περιοχή του Αμυνταίου χωριά, λόγω της εκπομπής ρύπων και όχι μόνο.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ

α) Μικτοί οικισμοί

Τα στοιχεία για τα σχολεία των οικισμών, που ενσωμάτωσαν ντόπιο και προσφυγικό πληθυσμό, δεν εξαντλούν το σύνολο των απαιτούμενων στοιχείων. Έτσι, παρουσιάζονται στοιχεία για το έτος ίδρυσης σχολείων σε 12 μικτούς οικισμούς και για το έτος ανέγερσης σχολείων για τις περιπτώσεις 8 σχολείων.

Στους μικτούς οικισμούς, στην πλειονότητά τους, ιδρύονται σχολεία το 1913 (6 σχολεία, ποσοστό 33,3% του συνολικού αριθμού), ενώ στα υπόλοιπα παρατηρείται μια διασπορά σε διάφορα έτη, όπως φαίνεται από το σχεδιάγραμμα. Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι, όλα τα σχολεία -για τα οποία υπάρχουν στοιχεία- ιδρύονται πριν από την προσφυγική εγκατάσταση, γεγονός που υποδεικνύει ότι οι πρόσφυγες μαθητές ενσωματώθηκαν στο ήδη υπάρχον μαθητικό σώμα, χωρίς να φοιτήσουν σε ξεχωριστό σχολείο.

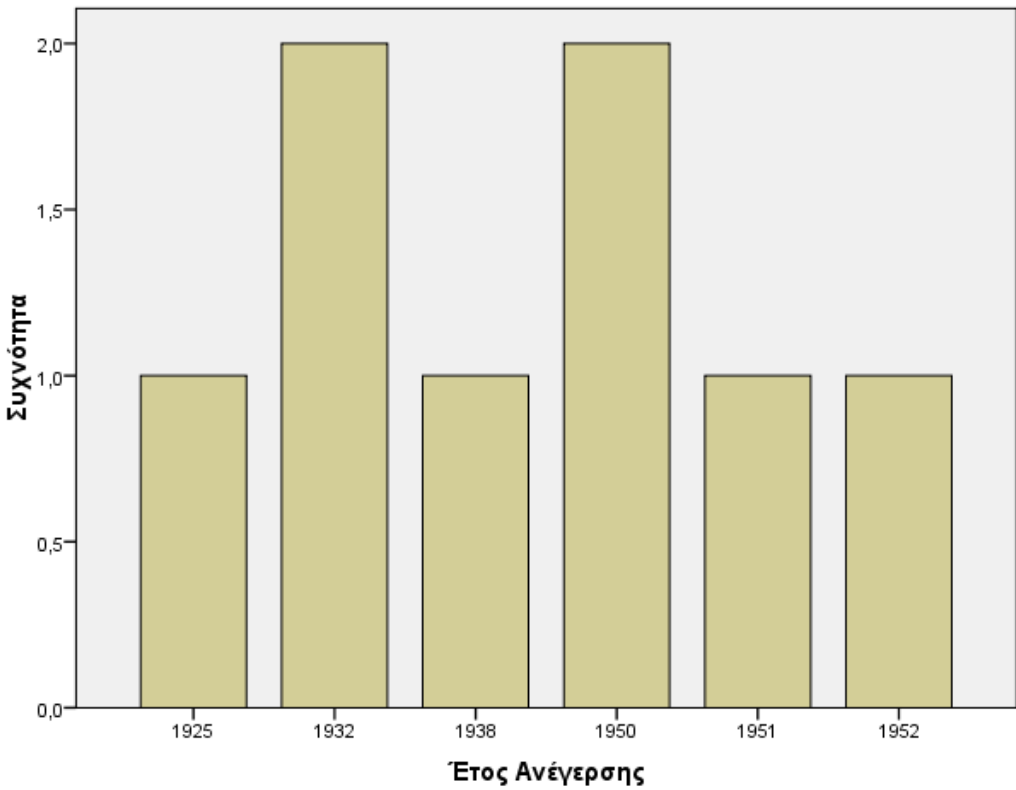
Συχνότητα έτους ίδρυσης σχολείων σε μικτούς οικισμούς.

Οι μικτοί οικισμοί και το έτος ίδρυσης των σχολείων σε αυτούς φαίνονται στον κατωτέρω πίνακα:

Οικισμοί	Έτος Ίδρυσης
Πέτρες	1913
Μεσονήσι	1920
Ανάργυροι	1913
Τροπαιούχος	1918
Σκοπιά	1913
Τριπόταμος	1913
Μελίτη	1913
Πολυπλάτανος	1920
Αμμοχώρι	1912
Νίκη	1913
Λευκώνας	1914
Λαιμός	1919

Μικτοί οικισμοί και έτη ίδρυσης σχολείων σε αυτούς.

Αντίθετα, παρατηρείται ότι ανεγείρονται σχολεία στους μικτούς οικισμούς μετά το 1925 και θεωρείται βέβαιο ότι είχαν ρόλο και οι πρόσφυγες στην ανέγερσή τους. Η ανέγερση σχολείων στους μικτούς οικισμούς διαρκεί για ένα ευρύ διάστημα 27 χρόνων, με μια σχετικά μεγάλη διασπορά, χωρίς κάποιο ιδιαίτερο κομβικό χρονικό σημείο.

Συχνότητα έτους ανέγερσης σχολείων σε μικτούς οικισμούς.

Ж ОΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ Ж

Οι μικτοί οικισμοί και τα έτη ανέγερσης σχολείων σε αυτά φαίνονται στον παρατιθέμενο πίνακα:

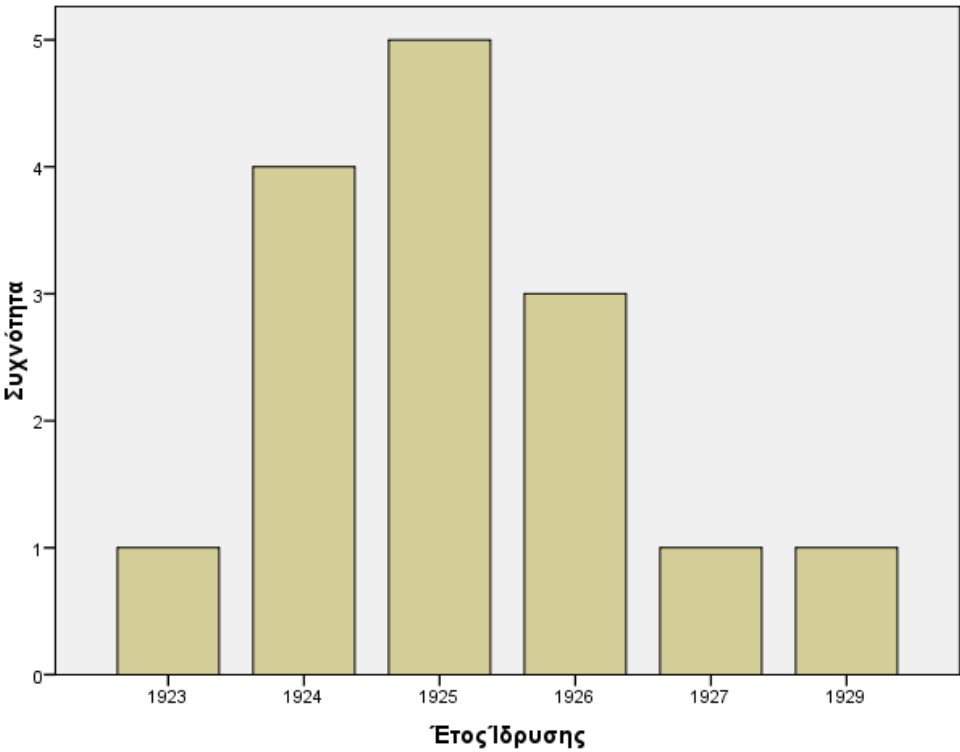
Οικισμοί	Έτος Ανέγερσης
Πέτρες	1951
Τροπαιούχος	1932
Σκοπιά	1938
Τριπόταμος	1952
Μελίτη	1932
Πολυπλάτανος	1925
Αμμοχώρι	1950
Λαιμός	1950

Μικτοί οικισμοί και έτη ανέγερσης σχολείων σε αυτούς.

β) Προσφυγικοί οικισμοί

Τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν για τους προσφυγικούς οικισμούς, περιγράφουν τα σχολεία που ιδρύθηκαν σε 15 οικισμούς και ανεγέρθησαν σε 12 από αυτούς.

Παρατηρούμε ότι στο σύνολό τους τα σχολεία που δημιουργήθηκαν στους προσφυγικούς οικισμούς, ιδρύθηκαν στο σύνολό τους μετά το 1923, με προεξάρχουσα την τριετία 1924-1926, οπότε και χτίζονται 12 από τα 15 σχολεία, όπως φαίνεται και στο παρακάτω γράφημα:

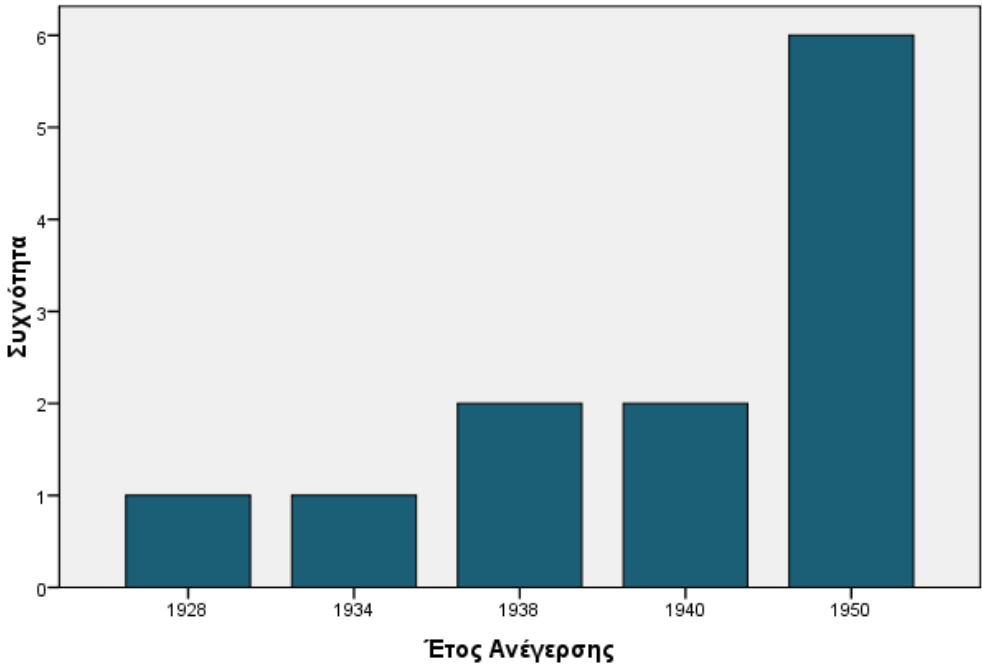
Συχνότητα έτους ίδρυσης σχολείων σε προσφυγικούς οικισμούς.

Οι προσφυγικοί οικισμοί και το έτος ίδρυσης των σχολείων σε αυτούς φαίνονται στον πίνακα που ακολουθεί:

Οικισμοί	Έτος Ίδρυσης
Λιμνοχώρι	1925
Βαλτόνερα	1925
Αγραπιδιές	1929
Μεσόκαμπος	1925
Αντίγονο	1927
Άγιος Βαρθολομαίος	1923
Βεγόρα	1924
Λεβαία	1924
Μανιάκι	1925
Πύλη	1925
Ροδώνας	1926
Σωτήρας	1926
Φανός	1926
Φιλώτας	1924
Ν. Καύκασος	1924

Προσφυγικοί οικισμοί και το έτος ίδρυσης σχολείου σε αυτούς.

Αντίστοιχα, μια ιδιαίτερη δραστηριότητα ανέγερσης σχολείων στους προσφυγικούς οικισμούς παρατηρείται το 1950, ενώ σε πολύ μικρότερη συχνότητα ανεγείρονται σχολεία τα χρόνια μεταξύ 1928-1950, όπως προκύπτει και από το γράφημα:

Συχνότητα έτους ανέγερσης σχολείων σε προσφυγικούς οικισμούς.

Ж ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ Ж

Αντίστοιχα, οι προσφυγικοί οικισμοί και το έτος ανέγερσης σχολείου σε αυτούς φαίνονται στον πίνακα που ακολουθεί:

Οικισμοί	Έτος Ανέγερσης
Λιμνοχώρι	1950
Μεσόκαμπος	1938
Αντίγονο	1950
Άγιος Βαρθολομαίος	1938
Κολχική	1928
Λεβαία	1950
Μανιάκι	1950
Πύλη	1934
Σωτήρας	1950
Φανός	1950
Φλώτας	1940
Ν. Καύκασος	1940

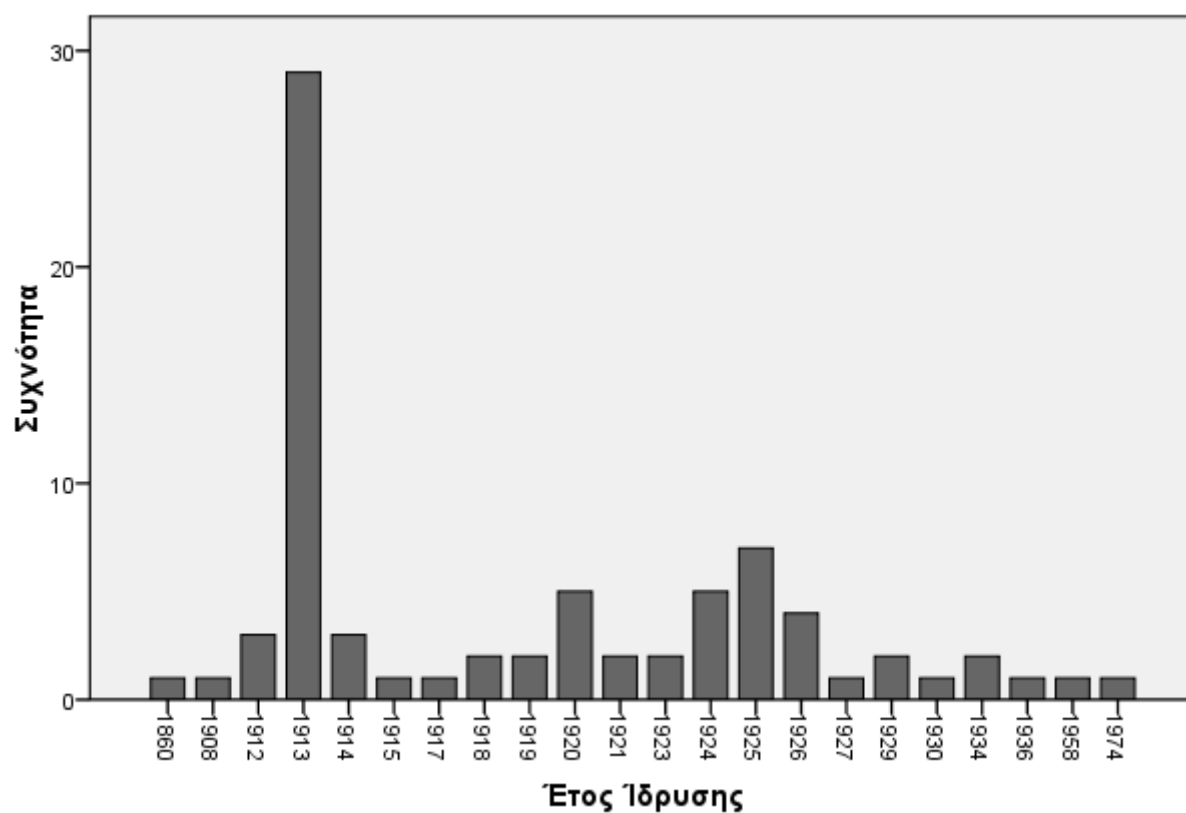
Οικισμοί και έτη ανέγερσης σχολείων σε αυτούς.

Συμπερασματικά, αν επιδιώξουμε να έχουμε μια συνολική θεώρηση των ιδρύσεων και ανεγέρσεων σχολείων στον περιφερειακό νομό της Φλώρινας, μπορούμε συνολικά να εξάγουμε τα εξής συμπεράσματα, έχοντας υπόψη ότι τα στοιχεία που αναφέρονται δεν καλύπτουν όλο το εύρος των οικισμών και αφορούν 77 οικισμούς, των οποίων είναι γνωστό το έτος ίδρυσης του σχολείου και 59 οικισμούς, των οποίων είναι γνωστό το έτος ανέγερσης, όπως προκύπτει και από τον ακόλουθο πίνακα:

	Έτος Ίδρυσης	Έτος Ανέγερσης
Υπάρχοντα Στοιχεία Οικισμών	77	59
Ελλείποντα Στοιχεία Οικισμών	17	35

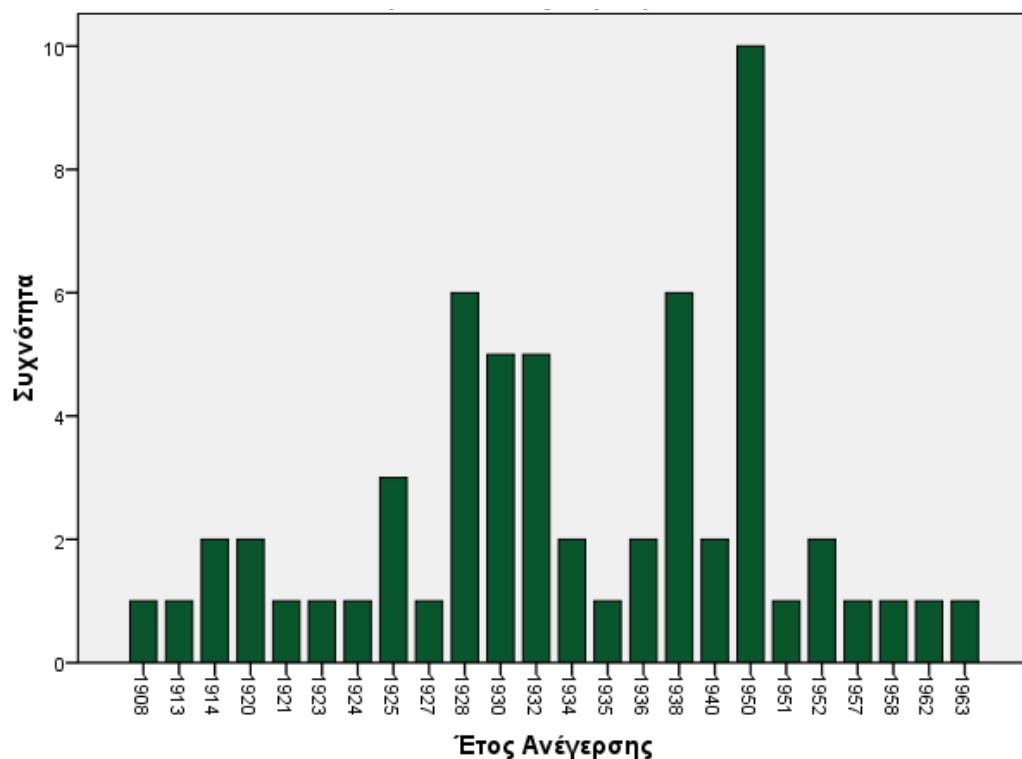
Συνολικά στατιστικά στοιχεία οικισμών Φλώρινας.

Το σχεδιάγραμμα παρουσιάζει μια εντυπωσιακή συγκέντρωση ίδρυσης σχολείων κατά το έτος 1913 και μάλιστα στα γηγενή χωριά της Φλώρινας. Μία μικρότερη συγκέντρωση παρατηρείται το 1925, όπου και έχουμε ίδρυση των περισσότερων σχολείων στους προσφυγικούς οικισμούς, ενώ κατά τα υπόλοιπα έτη παρατηρείται μικρότερη κινητικότητα στην ίδρυση σχολείων (1-3 σχολεία).

Συχνότητα έτους ίδρυσης σχολείων στο Νομό Φλώρινας (εκτός της πόλης της Φλώρινας).

Όσον αφορά τα έτη ανέγερσης των σχολείων στους οικισμούς της Φλώρινας, παρατηρείται μια ιδιαίτερη αύξηση της δόμησης κατά το 1950 -όπου και τα μισά από τα σχολεία που χτίζονται, βρίσκονται σε προσφυγικούς οικισμούς- ενώ μια σχετική κινητικότητα παρατηρείται κατά τα έτη 1928, 1930, 1932 και 1938, όπως φαίνεται και στο γράφημα που έπεται:

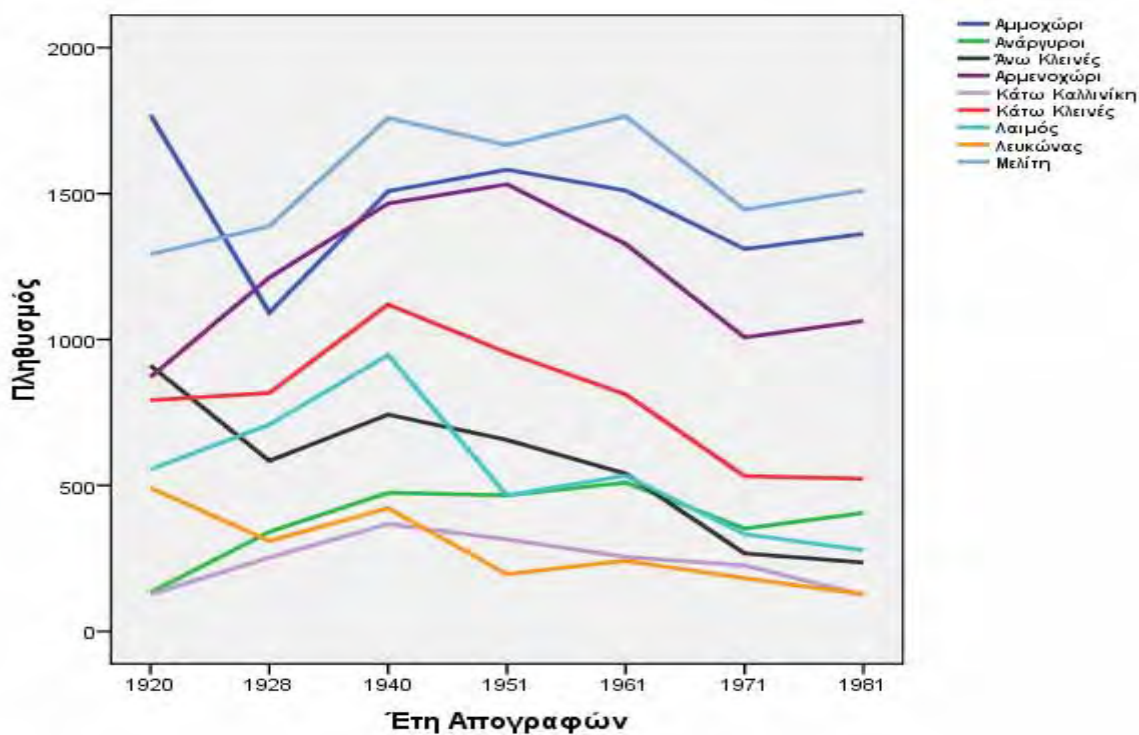

Συχνότητα έτους ανέγερσης σχολείων στο Νομό Φλώρινας (εκτός της πόλης της Φλώρινας).

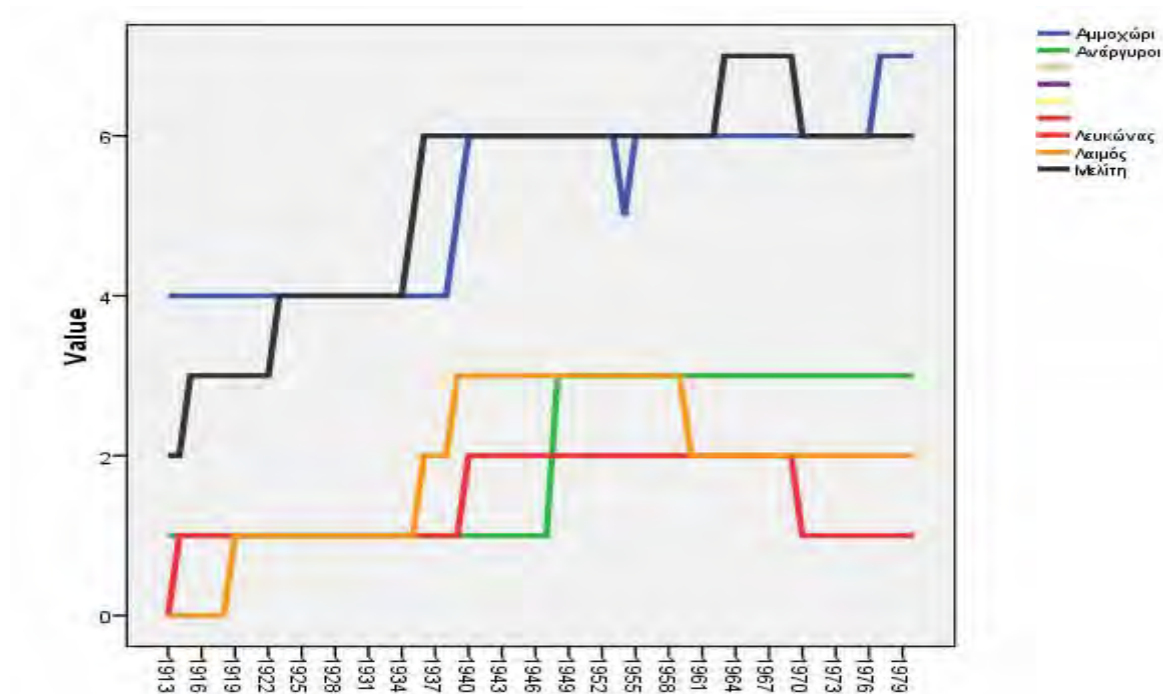
α) Μικτοί οικισμοί

Χωρίζοντας τους οικισμούς σε δύο ομάδες για την καλύτερη μελέτη των γραφημάτων τους, προκύπτουν τα εξής:

1^η Ομάδα: Αμμοχώρι, Ανάργυροι, Άνω Κλεινές, Αρμενοχώρι, Κάτω Καλλινίκη, Κάτω Κλεινές, Λαιμός, Λευκώνας, Μελίτη

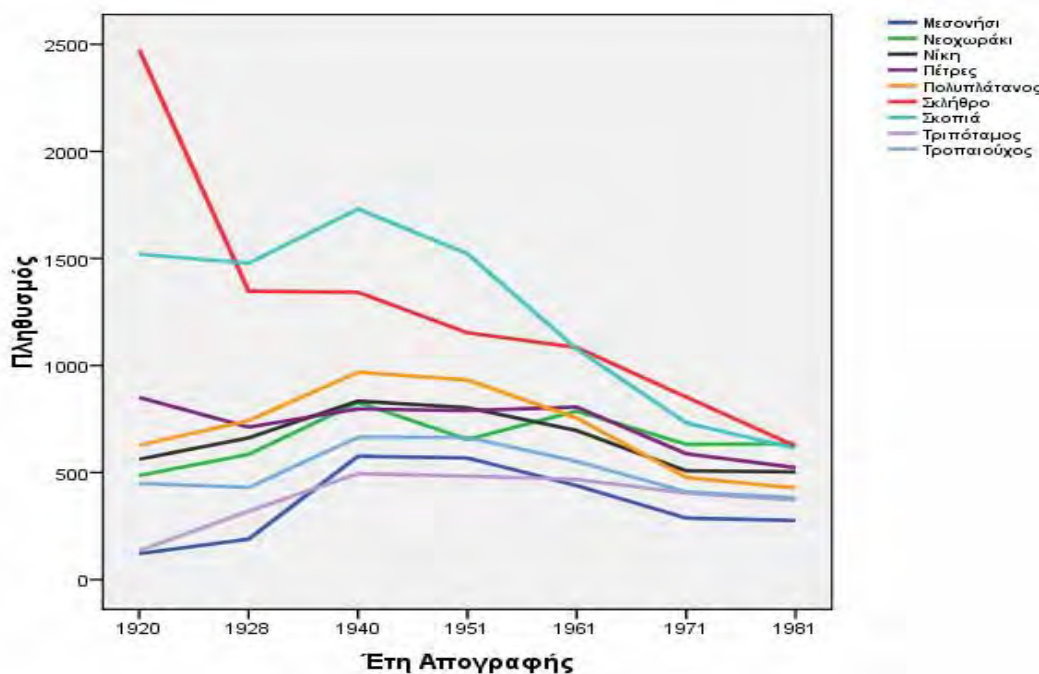
Πληθυσμός μικτών οικισμών (α).

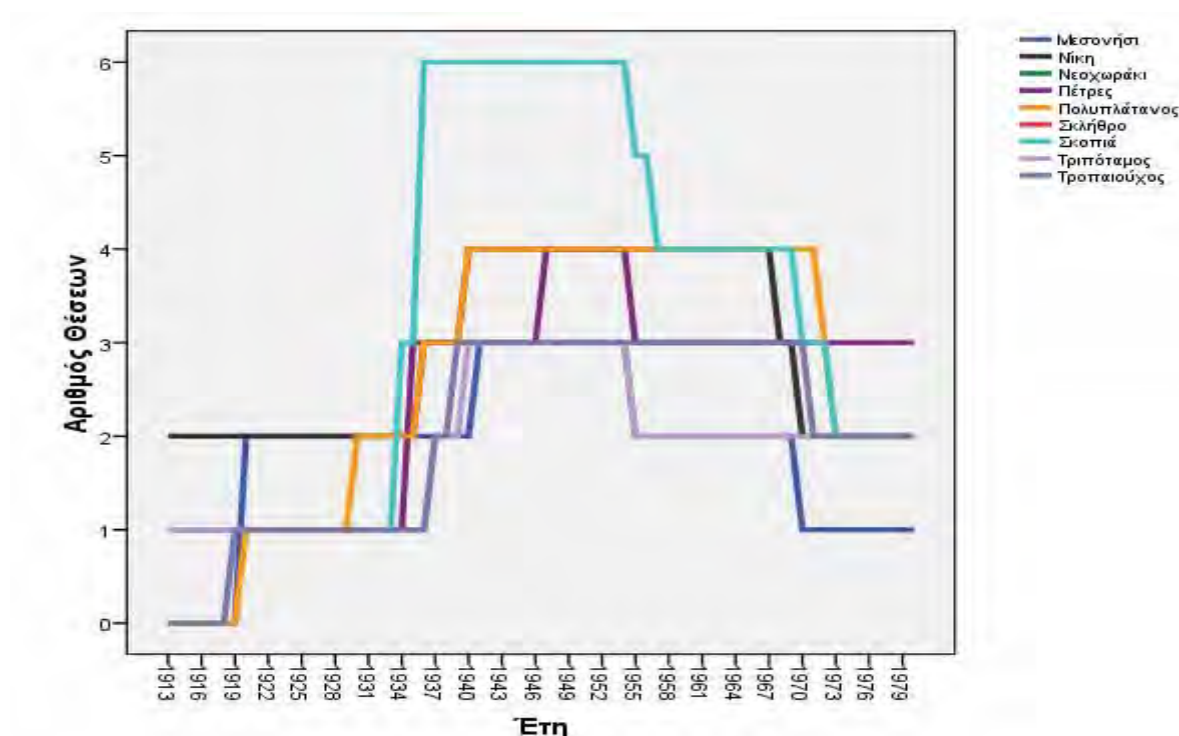
Πίνακας δυναμικότητας σχολείων σε μικτούς οικισμούς (α).

Στους οικισμούς που εμφανίζεται μία πληθυσμιακή αύξηση κατά τη δεκαετία 1970-1980 (Μελίτη, Αμμοχώρι, Άνω Κλεινές, Κάτω Κλεινές και Ανάργυροι), παρατηρείται πως και η δυναμικότητα των σχολείων τους αυξάνεται, με τα σχολεία της Μελίτης και του Αμμοχωρίου να καθιστώνται τα πιο ενεργητικά και δυναμικά, όντας εξαθέσιο και επταθέσιο, αντίστοιχα. Παρόμοια ανοδική κίνηση απαντάται και στο σχολείο των Αναργύρων, που αναβαθμίζεται σε τριθέσιο το 1949 και παραμένει έως σήμερα. Αντίθετα, τα σχολεία του Λευκώνα και του Λαϊμού υποβαθμίζονται, ως πιθανή απόρροια της σχετικά δραστηκής μείωσης του πληθυσμού των οικισμών αυτών.

2^η Ομάδα: Μεσονήσι, Νεοχωράκι, Νίκη, Πέτρες, Πολυπλάτανος, Σκλήθρο, Σκοπιά, Τριπόταμος, Τροπαιούχος

Πληθυσμός μικτών οικισμών (β).

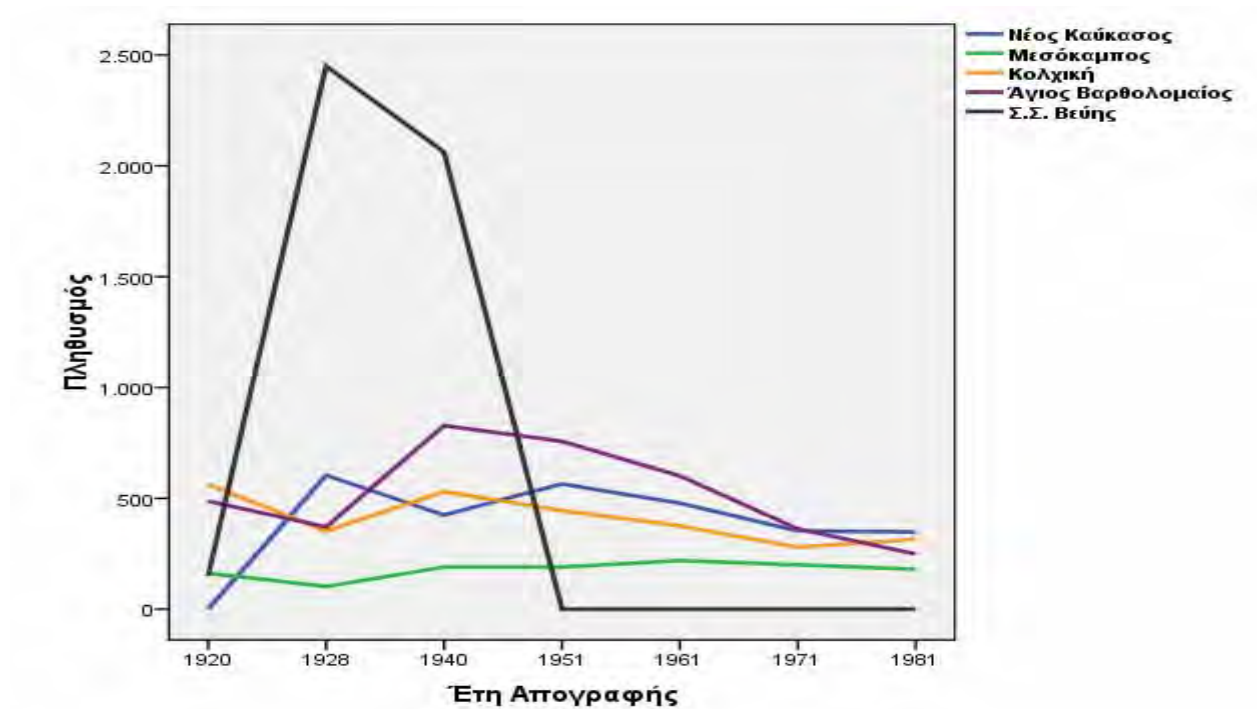
Πίνακας δυναμικότητας σχολείων σε μικτούς οικισμούς (β).

Στους οικισμούς της ομάδας αυτής παρατηρείται μία συνεχής μείωση του πληθυσμού από το 1950 και έπειτα, γεγονός που συμπαράσέρνει και τα δημοτικά σχολεία τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το δημοτικό σχολείο της Σκοπιάς, που, ενώ αρχικά ακολουθεί την αύξηση του πληθυσμού μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1940 και λειτουργεί ως εξαθέσιο, παρουσιάζει ακόλουθα μία συνεχή αποδυνάμωση, ακολουθώντας την κάθετη πτώση του πληθυσμού του οικισμού. Επιπλέον, τα δημοτικά σχολεία Τριποτάμου και Τροπαιούχου φαίνεται να διατηρούν μία σχετική σταθερότητα ή και να αναβαθμίζονται κατά μία θέση, ακολουθώντας και τη σχετικά σταθερή ή και ελαφρώς ανοδική πορεία του πληθυσμού τους.

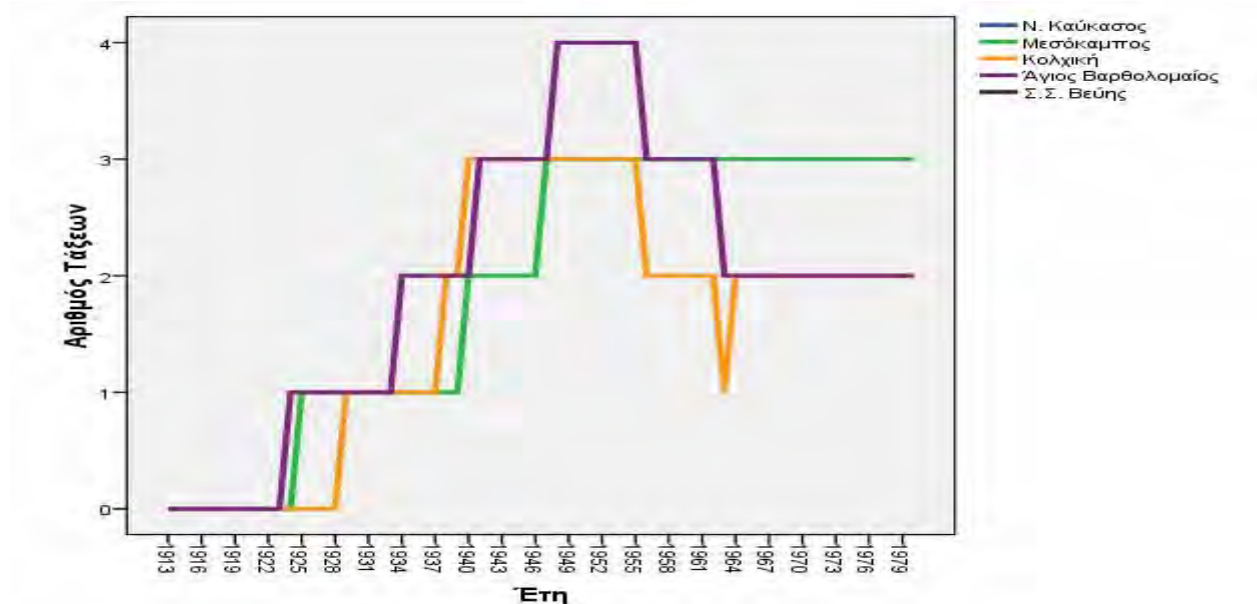
β) Προσφυγικοί οικισμοί

Χωρίζοντας τους οικισμούς σε δύο ομάδες για την καλύτερη μελέτη των γραφημάτων τους, ανάλογα με τη γεωγραφική λεκάνη του νομού στην οποία χωροθετούνται, έχουμε τα εξής:

1^η Ομάδα: Ν. Καύκασος, Μεσόκαμπος, Κολχική, Άγιος Βαρθολομαίος, Σ.Σ. Βεύης, τα οποία χωροθετούνται στην πεδιάδα της Φλώρινας

Πληθυσμός προσφυγικών οικισμών (α).

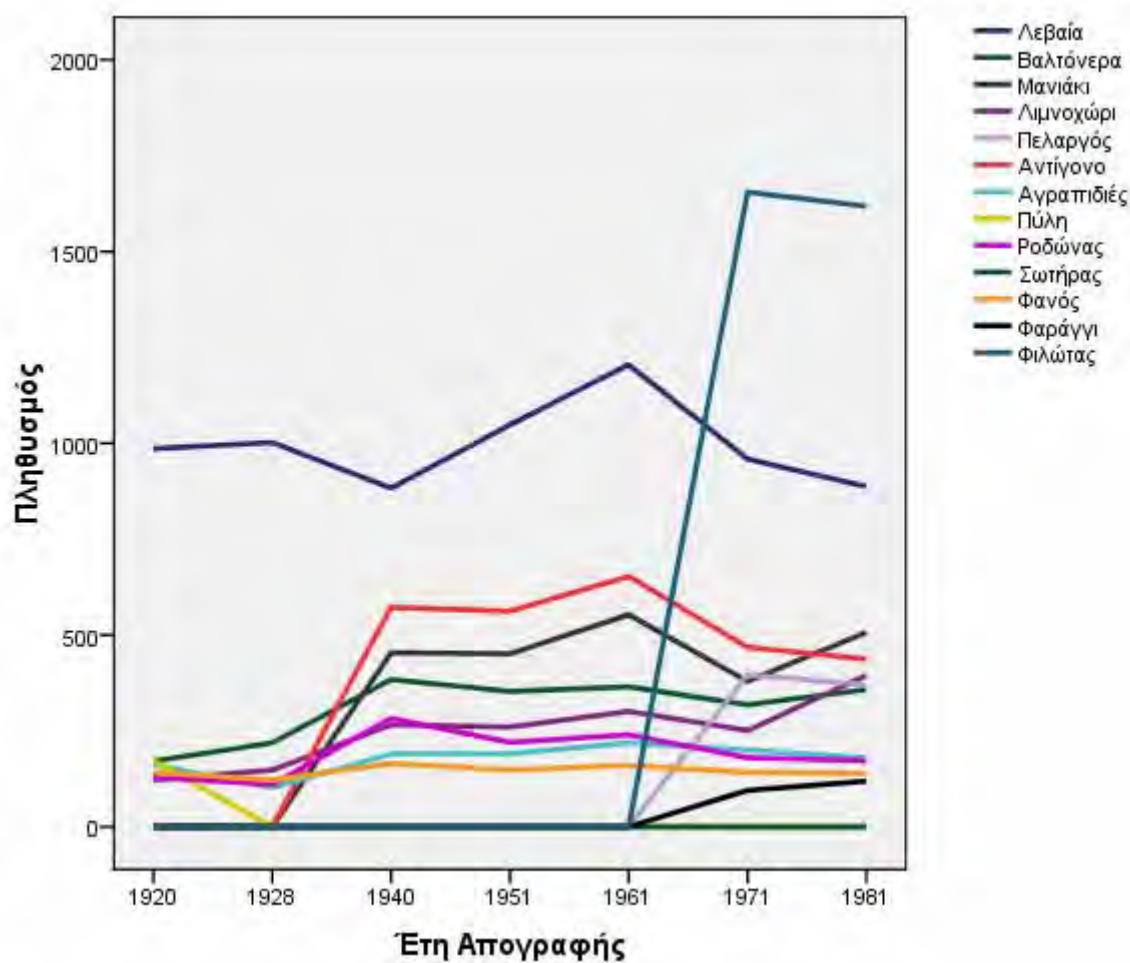

Πίνακας δυναμικότητας σχολείων σε προσφυγικούς οικισμούς (α).

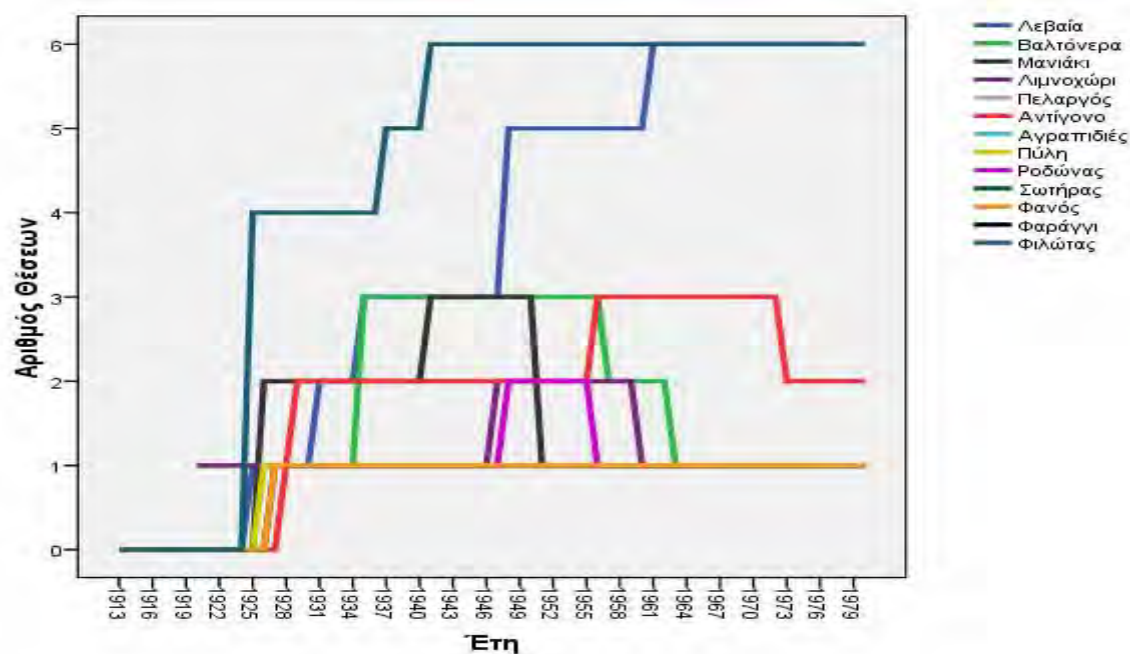
Τα παραπάνω γραφήματα αποδεικνύουν μια ισχυρή συσχέτιση μεταξύ τους πληθυσμού τους και της δυναμικότητας των σχολείων τους, αφού η ισχυροποίησή τους μέχρι το 1946, ουσιαστικά, αντανακλά και την αύξηση του πληθυσμού των οικισμών, ενώ η ακόλουθη αποδυνάμωση επίσης αντανακλά τη μείωση του πληθυσμού. Εξάιρεση αποτελεί το σχολείο Μεσόκαμπου, που από το 1949 παραμένει σταθερά τριθέσιο, υπονοώντας μια σταθεροποίηση και του πληθυσμού του οικισμού, γεγονός που καταφαίνεται και στο αντίστοιχο γράφημα.

Ж ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ Ж

2^η Ομάδα: Φανός, Ροδώνας, Αγραπιδιές, Βεγόρα, Φαράγγι, Μανιάκι, Φιλώτας, Βαλτόνερα, Λεβαία, Λιμνοχώρι, Σωτήρ, Αντίγονο

Πληθυσμός προσφυγικών οικισμών (β).

Πίνακας δυναμικότητας σχολείων σε προσφυγικούς οικισμούς (β).

Η εποίκηση του Φιλώτα από σημαντικό αριθμό προσφυγικού πληθυσμού οδηγεί στην ίδρυση και τη δημιουργία ενός σχολείου, που λειτουργεί αρχικά ως τετραθέσιο και σχετικά γρήγορα εξελίσσεται σε εξαθέσιο, ικανοποιώντας τις αυξημένες ανάγκες εκπαίδευσης μεγάλου αριθμού μαθητών. Παρόμοια κατάσταση επικρατεί και στη Λεβαΐα. Στους υπόλοιπους οικισμούς παρατηρείται μία αποδυνάμωση των δημοτικών τους σχολείων στα μέσα της δεκαετίας του 1950, οπότε και ο πληθυσμός των οικισμών αυτών μειώνεται λόγω της μετανάστευσης. Εξαίρεση αποτελεί το δημοτικό σχολείο Βαλτόνερων, το οποίο από το 1958 παρουσιάζει πτωτική πορεία και υποβιβάζεται σε μονοθέσιο το 1964, παρόλο που ο πληθυσμός του οικισμού, όπως φανερώνει και το σχετικό σχεδιάγραμμα, διατηρεί μια σταθερή και σχετικά ανοδική πορεία.

Συμπερασματικά, η ανάλυση των στοιχείων, τόσο των γηγενών οικισμών όσο και των μικτών και προσφυγικών, σε σχέση με τη δυναμικότητα των σχολείων αποκαλύπτει μια ισχυρή συσχέτιση μεταξύ της ενεργητικότητας του σχολείου και του πληθυσμού, στον οποίο απευθύνεται. Μπορεί να εξαιρέσει κανείς ελάχιστες περιπτώσεις, όπου παρατηρείται μία σχετική αναντιστοιχία ανάμεσα στη δυναμικότητα του σχολείου και στον πληθυσμό του οικισμού στον οποίο δραστηριοποιείται, γεγονός που πιθανόν να οφείλεται σε ιδιάζουσες συνθήκες της περιοχής, όπως συγκέντρωση μαθητών σε ένα σχολείο από όμορους οικισμούς ή, αντίθετα, διαρροή μαθητικού δυναμικού σε όμορους οικισμούς, ύπαρξη τσιγγανόπαιδων που, ενώ δεν καταγράφονται στις απογραφές, είναι ενεργοί μαθητές σχολείων κ.ά. Η πλειονότητα, όμως, των σχολείων ακολουθεί τις διακυμάνσεις των πληθυσμών των οικισμών. Αν λάβουμε υπόψη ότι πιθανά μια αύξηση πληθυσμού δεν οφείλεται απαραίτητα στην πλεονάζουσα γέννηση των παιδιών αποκλειστικά αλλά μπορεί επιπλέον να οφείλεται σε γάμους και εισροή ατόμων από άλλες περιοχές, παρατηρούμε ότι κατά μεγάλο ποσοστό ο πληθυσμός αντανακλάται στον μαθητικό πληθυσμό των σχολείων.